

Ljubljanski

VIVON

Leposloven in znanstven list.

Štev. 11.

V Ljubljani, dne 1. listopada 1897.

Leto XVII.

Pavliha na Jutrovem.

II. »Bogu za hrptom.«

»Bogu za hrptom« torej! . . . No,
Ime bi bilo res izvirno!
Bogu za hrptom ves ta kraj
In staro selo to-le mirno.

Če Allah ve za to-le vas,
O tem pač dvomi moja glava . . .
Zaplankan od gora ves kot!
Ah, tukaj svet se res nehava!

Velika cesta — daleč tam!
Železnica tu stvar neznana . . .
Po enkrat v letu morda sem
Še kaka zajde karavana.

Tu pijem vino že tri dni
Na vrtu ,pri debeli vdovi',
Gasim si žejo jutrovsko,
Sloneč ob mizici jelovi . . .

Prehodil vse sem ulice,
Vsak kot, bi rekel, mi že znan je;
Govoril tu, govoril tam . . .
Poznajo vsi me že vašcanje.

In jaz jih precej že poznam . . .
Fantastičnega niso duha!
Vse misli sučejo se jim
Okoli žepa in trebuha.

O, pametni so to ljudje!
Nikdar ne jezdijo oblakov . . .
Premišljeno, po trdih tleh
In treznih hodijo korakov . . .

Trg prazen skoro ves je dan;
Bolj mrtvega ne najdeš kraja.
Le včasih kje zamuka vol,
Zariga osel, pes zalaja.

Na klopi tam sedi redar —
Figura! Počil bi od smeha! —
Dolg čibuk puši, vmes možak
Na ves glas in široko zeha.

Otožno kliče mujezin
K molitvi ljudstvo z minareta;
Pred manoj z metlo brezovo
Župan sam ulico pometa . . .

»Bogu za hrptom«! . . . Toda, glej,
Pred manoj čaša spet je suha!
Hej, kaj zadremal si, krčmar?
Pijače sveže! Primaruha . . .

Tako . . . izvrstno! A sedaj,
Prijatelj, k meni sedi raji!
Povej mi, kaj še videti
Bi v lepem bilo vašem kraji?

»Si li že videl na primer,
Gospod Pavliha, tudi zmaja?
Na kraj vasi, tam pod goro
Zverina grozna nam razsaja!«

»Kaj? Zmaja?!« — »Da! Otroke žre,
Vsak dan po enega pohrusta!
Ko ta-le vrata, rečem ti,
Pošast ima velika usta!

Ker zmaja že smo vajeni,
Ti nihče ni o njem govoril:
Seve! . . . Kdaj pride pač junak,
Ki spako to bi nam umoril?«

»In jaz sam tisti sem junak,
Ki zmaja strašnega vas spasi!
Sam pojdem nadenj! Mrtev bo,
Verujte, jutri ob tem časi!«

* * *

To gledali so drugi dan
Vaščanje moji vsi debelo!
Vse selo zmaja mrtvega
Sedaj je videti hotelo.

A tu je ležal mrzel, trd,
Pred luknjo svojo vznak, brez diha;
Iz tisoč grl sem čul pozdrav:
»Hura, hura, rešnik Pavliha!«

In stiskali so mi roke,
Na ramah me okrog nosili,
In od veselja samega
Ljudje so se na glas solzili.

In posadili me nato
Na iskrega so sivca v sedlo . . .
»Ta bodi tvoj!« . . . In daleč še
Me staro, mlado je sprovedlo.

A ko sem že poslavljal se,
Župan še me je nagovoril:
»Povej nam vendar za slovo:
S čim pa si zmaja ti umoril?«

»Prav rad!« — odgovorim mu jaz —
»Vzel ves sem dolgčas, ki vas tlačí
,Bogu za hrbtom' dan na dan;
Vzel praznovestvo, ki vas pači;

In vzel sem kramarsko zavist,
Ki vas sosede napihuje;
In spletke vaške vse sem zbral,
Kar jih med vami se nasnuje:

Vse to na ponvi sem zvaril
In vrgel strup ta v žrelo zmaju . . .
Pogoltnil je — iztegnil se . . .
Na mah je bilo z njim pri kraju.«

III. Pesnik Selim.

Slavni pesnik, slavni Selim,
Naš ponos in dika naša!
Kdo pač tebe ne bi ljubil
In ne čital pesmi tvojih?
Vse pozna te, vse te čisla
Od Kahire do Bagdada,
Od Bagdada do Stambula,
Od Stambula do Maroka.

Allah s taboj, Allah s taboj!
On pero naj vodi tvoje,
Da napišeš nam še pesmi

Misli polnih, čuvstev vročih,
Plemenitih po jeziku . . .
Krasna res je pesem slavčja,
Ko iz dna mu vreje duše
Sladka, nežna, ljubezniva;
Veličasten glas je levov,
Ko zarjove sred' puščave
Jezem, kakor kralj razdražen:
Ti si lev in ti si slavec;
Ti si, Selim, nam oboje!
Nežen v pesmih si ljubezni,
Ali grozen, če srdiš se . . .

Čitali smo pesmi tvoje.
 Romala po vsem je mestu
 Verzov zlatih tvojih knjiga;
 Romala iz rok je v roke,
 Čitalo jo vse je mesto.
 Veš, posodil je dijak jo,
 Siromak nam jo posodil,
 Tisti bleđi Mehmed Ali,
 Mehmed Ali, dobra duša,
 Ne verjameš, ne verjameš,
 Kaj ta revež knjig nakupi!
 Ta čudak ti raji strada,
 Kakor da bi bil brez knjige . . .

In še nekaj ti povemo —
 In to stvar je glavna danes! —
 Nekaj za-te se pripravlja,
 Nekaj čaka te po smrti!
 Vlit iz bronca, drag in visok
 Spomenik se ti postavi
 V mestu našem marokanskem.
 Vsota vsa je že nabrana:
 Tristo mošenj žoltih zlatov!

To smo danes ti izdali,
 Pisali smo ti v tolažbo!
 Slišali smo, da si reven,
 Da uboštvo te preganja

Po Kahiri tam bogati;
 In da beđa duh tvoj smeli
 Vklepa v težki jarem sužnji . . .
 Nič ne maraj, ne obupaj!
 Saj po smrti bo drugače —
 Spomenik te čaka bronast!*

* * *

To-le pismo mi je čital
 Pesnik Selim v izbi svoji
 Majhni, nizki in podstrešni.
 Gledala sva skozi okno
 In kadila cigarete.
 Mesec plaval je po nebu
 In razlival luč srebrno
 Na Kahiro dol' pod saboj.
 Ki ležala je pred nama
 Ko kraljica lepa speča.
 A pod oknom, mimo naju
 Sveti Nil je tekel tiho.
 Daleč tam pa piramide
 Vzpenjale so se v oblake.
 In nato me je povabil
 Pesnik Selim na večerjo.
 Srebala sva črno kavo,
 Jedla sočno sva čebulo
 In orehe kokosove.

A Aškerc.

Pesem.

Lep je, lep je tvoj bratec,
 Svetlolasek je, kodrolasek,
 Gibčen in nežen in uren
 Ljubki njegov otročji je stasek.

Lepa je tvoja sestrice,
 Lica nje v veden smeš so nabrane,
 Očki ima kaj ponosni,
 Laske ima mehko razčesane.

Živa oba sta in vedno
 Letata, švigata kot metuljčka,
 Pojeta in kričita
 Prava dva klepetuljčka.

Vendar, ko prideš ti k meni,
 Pridi, čuj me, pridi le sama —
 Veš, nikogar ni treba,
 Ko sva tako, tako — med nama.

Mrzla, glej, zunaj je zima,
 Veš, zato doma naj sedita —
 Potlej po leti, no z nama
 Pojdeta, se nakričita.

Aleksandrov.

Kam plovemo?

Spisal Karol Dolenc.

(Dalje.)

XVIII.

Es gleicht der Woge unser Menschenleben,
Das, ruhelos, zuletzt zerschellt.

Goethe.

ilo je petega večera pozneje. —

Bilo je pozno — šlo je že na deset.

Zorič, ki je po usodnih dogodkih zadnje dni nekoliko bolehal, je še bedel.

Sedel je v velikem, mehkem naslanjaču ob mizi.

Obraz mu je bil poslednje dni obledel in upadel. Oči so bile brez svita, medle in nemirne. V visoko čelo mu je bila vdolbala grozna nesreča, ki je nenadoma zabesnela v vsej svoji divjosti čezenj, globoke gube; goste lase so mu prepregale sive niti. Uklonjen je bil, potr, uničen od težkega udarca krute usode. —

Na mizici pred njim je ležala odprta debela znanstvena knjiga. Viseča svetilka je lila na-njo svetlo luč.

Ni bral.

Nagnil se je nazaj v naslanjač. Mračno je zrl pred-se pod mizo. Temne, težke misli so mu kakor grozeče pošasti obletavale dušo.

— Tedaj pa je glasno pozvonilo.

Zdravnik se je vzbudil iz mučnega tuhtanja; skoro prestrašil se je.

»Že zopet . . .« je zamrmral skoro nejevoljno.

Stopil je k oknu ter je otvoril.

»Kdo je?« —

»Jaz . . . gospod doktor . . . brez zamere . . .«

»Česa želite?« —

»Gospod doktor Pečnik umirajo . . . Žele vas k sebi . . . oprostite . . .«

»Ka-aj? . . . Pečnik . . . ! Je-li mogoče . . . !«

»Prosim — podvizajte se, gospod doktor . . . Vsako minuto lahko umro . . . brez zamere . . .«

»Počakajte malo . . . Takoj pridem . . .«

Zdravnik je močno, s hruščem zaprl okno. Hitro, hlastno je ogrnil vrhno suknjo, vzal klobuk ter ugasil luč . . .

»Kako . . . je-li mogoče . . . ?« je izpraševal, ko je stopil na ulico, kjer ga je čakal postaven, širokopleč, že bolj postaren mož. »Tako hitro! — Kako je vendar prišlo to? . . . In jaz nisem znal nič . . .«

»Hitro . . . hitro . . .« je odgovarjal mož; drug tik drugega sta naglo stopala po tihih ulicah . . .

»Pred petimi večeri — veste — so prišli gospod doktor povsem mokri domov . . . pozno v noči . . . nekam proti polnoči . . . Vsi premočeni — do niti, vam pravim . . .«

Zdravniku je za trenotek zastal korak. —

»Čudno — čudno«, je mrmral ter kakor osupel pogledal po strani spremljevalca. — Potem pa je dostavil počasneje in s poudarkom.

»Pred petimi večeri, pravite?«

»Da — ravno pred petimi . . . Počakajte — danes je petek . . . da, da — v ponedeljek je bilo.«

»Hm . . . hm . . . neverjetno . . . čudno . . .«

Zdravnik je zamišljeno zmajeval z glavo.

»No — tako je torej bilo . . . In nič niso povedali . . . Ko bi bili povedali, bi jim bila skuhala moja Cila — Cila je namreč moja zakonska žena — čaja, močnega in krepkega . . . In vročega bi bili popili in v toplo posteljo legli . . . In sobo bi bila zakurila . . . In morda bi bilo dobro . . . A nič in nič . . . Kar legli so. — Drugi dan pa je našla moja žena — oprostite, jaz sem namreč hišnik, in moja Cila streže gospodu doktorju — Cila je našla vso obleko mokro . . . do niti mokro — pravim . . .«

Zdravnik je molče, verno in napeto poslušal. Stopal je hitreje, kakor bi se bal, da umre bolnik, predno dospe k njemu. —

»Drugi dan popoldne pa so prišli pred navadnim časom iz pi-sarnice. Slabo jim je bilo, mrzlica jih je tresla . . . in morali so v postelj . . .«

»Ste-li poklicali zdravnika?« —

»I, seveda smo, seveda . . . kam pa mislite — brez zamere . . . Mrzlica ima lahko kaj slabe posledice. Poznam jaz to . . . Tako, ravno tako je bilo tudi z mojim sinom — oprostite, če vas dolgočasim in nadlegujem s svojimi čenčami . . . Veste, prehladil se je bil revež, in začela ga je tresti mrzlica. — No, mislili smo in se tolažili, da bode že boljše, in pustili smo mrzlico v nemar; a postajalo je vedno slabše. Poklicali smo zdravnika, ki je spoznal, da je pljučnica . . . brez zamere . . . In glejte, umrl je moj Josip — umrl . . . In kak sin je bil to — oprostite — študiral je tedaj na vseučilišču . . . In pisal je povesti — in take stvari . . . katerih ne spiše vsaki šušmar in bebec . . . brez zamere . . .«

Mož je govoril z zamolklim, drhtečim glasom, in klobuk si je bil potisnil globoko na oči; temno je zrl pred-se na zmrzli, polzki tlak.

Zorič je molčal; čudne misli so se mu pojile po glavi, razne slutnje so se mu vsiljevale. —

»O, to vam je bil sin, to je bil dečko! — Toda vas, gospod doktor, to ne zanima . . . brez zamere . . . Pač! — Hvala . . . hvala . . . Umrl je torej za pljučnico — in ker smo se prepozno zatekli k zdravniku . . . In tako, povsem tako je bilo tudi pri gospodu Pečniku; branili so se in branili, češ, ni tako zlo. A jaz nisem molčal — hvala Bogu in sveti Bogorodici — ne, povedal sem jim, kako je bilo z mojim Josipom — povedal sem jim kot svarilo. A niso se dali pregovoriti . . . In kolikokrat sem jim ponovil svojo prošnjo. — »Brez zamere« — sem jim govoril — »gospod doktor, vi ste učen mož, jaz pa sem neuk človek, a to pravim: zlo bode — zlo . . .« A niso hoteli poslušati mojih zlatih besed . . . niso hoteli . . . Bogu bodi potoženo. — Tedaj pa jim je še govorila na srce moja Cila — o ta vam zna govoriti do srca . . . gospod doktor — brez zamere . . . In slednjič so se ji morali vdati. Poklicali smo dr. Suhača . . . In kaj je bilo? — Pljučnica! Delal je čudno resen obraz in rekel, da smo zamudili najboljši čas . . . Tu ga imaš — nisem-li pravil, da bode tako . . . A gospod Pečnik so učen mož, jaz pa sem neuk človek . . . A sedaj morajo umreti . . . moj Bog — brez zamere . . . tako mladi . . . tako mladi . . . moj Bog . . .«

»Zdravnik je torej rekel, da je vsaka pomoč prepozna, nemogoča?«

»Ne, tega ni rekel — meni vsaj ne! . . . Morda je povedal gospodu doktorju, kako in kaj. Sinoči sta bila dolgo sama v sobi. — Ko je odhajal, je delal kaj mračen obraz. In ko sva ga s Cilo vpra-

šala, ozdravi-li bolnik, je skomizgnil z rameni ter dejal: »Bodite na vse pripravljeni . . .«

»Aha« . . .

»Bodite na vse pripravljeni — da, ravno tako je rekel . . . In veste, gospod zdravnik — saj ne zamerite — jaz govorim odkrito, kakor mislim . . . to je, veste, tako moja navada — moja maksima, je rekel moj pokojni Josip . . . Torej odkrito: jaz vem, kaj pomeni to . . . pri mojem sinu je govoril zdravnik tudi nekako tako, a drugi dan je bil mrzel in mrtev . . . brez zamere . . . No, to ni nikako zlo — zdravnik tudi ni Bog — brez zamere. In kar naravnost povedati, da je konec vsemu, je tudi težko — če oprostite!« . . .

»Kdo bi bil mislil . . . kdo bi se bil tega nadejal!« . . .

»Ne res — kaj — ni-li res? . . . Smrt — smrt . . . kakor bi jo veter prinesel, je tukaj . . . Zvečer si zdrav, drugo jutro pa morda umiraš . . . brez zamere . . .«

Zdravnik si je brisal pot s čela. —

Hišnik pa je besedičil dalje:

»Tako je torej rekel zdravnik; jaz pa sem mislil: sakra-miš, slaba bo . . . In modroval sem tako-le: Kar nič ne bi bilo napačno, če bi poslali po gospoda. Toda oprostite, kako naj to povem gospodu doktorju . . . Res, jaz rad storim vse na svetu, kar ni greh, a da bi se kar tako meni nič, tebi nič vtikal v stvari pametnih in učenih ljudi, to pa ni moja krepost . . . ali slabost . . . ali kako že bi rekel — brez zamere . . .«

»Sva-li že skoro pri vas?«

»To ulico še — in potem še šolsko ulico . . . in doma sva — hvala Bogu . . . Upam, da še ne bode ravno prepozno.«

»Upajmo . . .«

— Torej kje sem nehal? . . . Da, veste, gospod zdravnik, ker meni v takih slučajih ni dana moč govora, sem rekel Cili: »Cila, draga moja, poslušaj besede mojih ust . . . Stavim sto proti eni, da je z gospodom Pečnikom slaba. — Kaj, Cila draga moja, ali misliš tudi ti tako . . . kaj? — In glej, ne pomisljijo na konec — kar nič ne mislijo. — Veš, to je pač taka navada pri gospodi. — A dober gospod so, pošten gospod, plemenit . . . in škoda bi jih bilo, če bi umrli kar tako, kakor pogan . . . Cila, draga, ljuba — idi in govori jim na srce . . . da ne bi bilo napačno, če bi poslali po »gospoda«, saj jim radi tega še nikakor ni treba umreti — radi tega še lahko žive sto let . . .

Cila, ljuba, mila, ti znaš staviti besedice, kakor najboljši dohtar — gotovo se ti posreči in zadeneš pravo struno . . . Dej, Cila — dej . . .

»Torej se je izpovedal? . . .«

»I, seveda — no . . . Cila pa jim je tudi govorila na srce, da sem se kar čudil . . . Rekla je tudi, kakor sem jo poučil: »Nikar ne mislite, gospod doktor« — je rekla — »da bi radi tega morali že umreti . . . Sto in sto se jih je dalo že prevideti, in vendar še žive . . .« Tako je rekla . . .«

»Pustite, pustite« — so se branili gospod doktor — »kaj boste to . . . Jaz sam najbolje vem, da bode skoro vsemu konec.« —

»Tako — tako — sem si mislil — gotovo sta se z zdravnikom pogovorila . . .«

»Torej pa pošljite« — so rekli — »pošljite po gospoda.«

»In poslali smo. — In vse se je izvršilo lepo in po krščanski navadi . . . da ne bi umrli kakor pogan . . .«

Bližala sta se stanovanju. —

»Kdaj je bilo to?« . . .

»Danes dopoldne. — Popoldne je bil zdravnik dvakrat pri bolniku . . . Na večer je postalo hujše — in poslali so po vas . . .«

— Bila sta doma.

Hitro sta stopala po lesenih, slabo razsvetljenih stopnicah v prvo nadstropje. —

»Semkaj — gospod doktor — prosim . . .«, je hitel hišnik ter odpiral vrata. —

V sobi je bilo vroče, zaduhlo; razprostiral se je po nji ščemeči duh zdravil in potu.

»Torej si vendar prišel . . . si le prišel . . .«, je govoril bolnik s tihim, suhim, drhtečim glasom, ko sta vstopila in se je Zorič približal postelji.

Poskusil je dvigniti roko ter jo podati zdravniku, a omahnila mu je nazaj na odejo . . .

»Slab sem . . . slab . . . A hvala ti, da si prišel. —

Željno sem te pričakoval . . .«

Bolnikov obraz se je bil oblil z nezdravo, vročo rdečico. Globoko vdrte oči so mu sevale v nemirnem ognju; zdaj in zdaj jih je kakor utrujen zaprl za par trenutkov . . .

»No, kako je? . . . Menda ne bo velike nevarnosti!«

Bolnik se je bolestno nasmehnil . . .

»O — nevarnost -- kaka nevarnost? Konec se bliža — drugega ni nič . . .«

»Morda pa je pomoč vendarle še možna« . . .

»Ne — ne . . . Jaz ugasujem — to čutim sam — in tudi zdravnik je bil odkritosrčen . . .«

S trepetajočo roko je gladil mehko odejo . . .

»A da si le prišel — da si le prišel . . . predno umrem . . .«
Umolknil je. —

Zdravnik pa je prisluškoval njegovemu težkemu, počasnemu dihanju in utripanju žile na vroči roki. —

Hišnik in njegova žena sta tiho zapustila sobo, da ne bi motila.

Zdravnik je sedel k postelji. —

»Najpoprej — Ivan — te prosim, da pozabiš, kar je bilo . . .«
je šepetal Pečnik s prosečim glasom, polagoma in pretrgano.

»Ne — Dolfe — jaz sem storil tebi krivico . . . ti meni nobene. — Nasprotno! — Pozabi ti in — odpusti! . . .«

»Že davno — že davno sem ti vse odpustil — če je bilo sploh potrebno, kaj odpuščati.«

Spet je umolknil.

Govorjenje mu je bilo mučno in ga je vidno utrujalo.

Zorič mu je prigovarjal, naj molči.

In res je nekoliko časa ležal mirno in tiho.

Le na licu mu je zdaj in zdaj — hipno, komaj vidno — zatrepeta vroča, potna koža.

Bilo je, kakor bi mu težilo misli nekaj težavnega, zagonetnega.

Po daljšem molku je začel — natihoma, kakor sam za-se, zamišljeno in polagoma:

»Ločil se bom . . . Res, cvetlic mi ni sejala in sipala usoda na mojega življenja poti . . . Trpel sem od mladosti do sedaj, ubijal se od trenutka, ko sem se začel zavedati življenja svojega, pa do smrti . . . In sedaj, ko dajem vsemu slovo, ko zapuščam vse, se mi stavi na pot nova zagonetka — liki temno, neumljivo vprašanje zlovešče sfinkse:

Kam plovem? . . .«

Spet je uprl oči v strop ter nepremično zrl v eno in isto mesto, kakor bi napeto, globoko in resno premišljeval to vprašanje vseh vprašanj . . .

Zdravnik pa ga je silil, naj molči.

A tudi sam je postal tih in zamisljen, tudi njemu je rojilo po glavi to težko, to veliko vprašanje. —

Čas je potekal počasi, leno. —

Zdravnik se je parkrat nagnil k bolniku, kakor bi ga hotel nekaj povprašati; a ko mu je zrl v upadli, razgreti obraz, se je zopet premislil ter molčal.

Tiho je bilo v sobi, le težko, hropeče dihanje bolnikovo je motilo to tišino; nasproti postelji pa je enakomerno, počasi, zamolklo udarjalo dolgo, svetlo nihalo stenske ure.

Na mizi je vztrepetaval svetli plamen luči . . .

Šlo je na polnoč, ko je zdravnik vendar pretrgal molk.

»Hišnik mi je pravil med potom, da si prišel pred nekoliko večeri do cela premočen domov. — To ti je najbrž nakopalo bolezen.«

»Najbrž . . . najbrž . . .« je mehanski ponavljal bolnik. Na lahko je nagrbančil belo čelo, kakor bi se hotel nečesa domisliti ali pa se otresti kake neprijetne misli. —

»In kje si se zmočil — in kako? . . . Dolfe, povej mi, prosim te najprisrčnejše — popolno resnico. Ne smatraj mojega vprašanja za samo radovednost. Morda — ali najbrž imam važne in veletehtne vzroke, da te vprašam, kaj se ti je pripetilo oni večer.«

Pečnik je nekoliko časa še molčal; pomišljal se je, ali bi vse povedal — ker se mu je domnevalo, da ni samo brez vsakega pomena, ampak da je zanj gotovo tudi smešno, ako bi zadnje trenutke svojega življenja tratil s pomenki o onem večeru.

Zorič je uganil njegove pomisleke, videl njegov boj. —

»Pomislil, Dolfe, da te prosim kot prijatelj prijatelja . . . Nemara mi razjasni tvoja izpoved marsikaj — vsaj slutim nekaj takega. In take slutnje so me varale le redkokdaj . . .«

Pečnik je vprašaje uprl vanj velike, mokre oči. —

»No — hotel sem rešiti neko neznano žensko iz valov reke . . . Ravno pred menoj je planila v razburkano valovje . . .«

Zdravnik je prebledel.

»A . . .«

Stisnil je bolniku vročo roko, da je ta strmeč pogledal nanj ter ga hlastno vprašal, čuteč in sluteč nekaj nenavadnega.

»Ali se je nemara zvedelo že kaj natančnejšega o samomorki?« —

»Gotovega nič. — A jaz slutim . . .«

»Kaj . . .?«

Zorič je molčal.

Obžaloval je že, da je pokazal bolniku svoje presenečenje in svoje slutnje; videl je namreč, da se bolnik vznemirja in razburja.

»Govori — prosim — govori«, je silil Pečnik.

»Ej — same slutnje . . . nemara do cela neosnovane.«

»Povej! — Govori!« — —

»Vdova Merkova — njeno prijateljstvo z ritmojstrom Stanskim ti je bilo znano — je izginila tisti večer . . . Popoldne so jo videli še pri ritmojstru — a od onega večera je ni več . . .«

»Ah — ritmojster — Stanski . . .«

Kakor v sanjah je ponavljal še parkrat te besedice.

Zaprl je oči. —

Črez trenotek pa je šepetaje nadaljeval:

»Že pri najinem prvem sestanku mi je bil ta mož nesimpatičen. — Nekaj kakor nekaka tajna bojazen pred njim mi je vedno tlela v srcu. Dozdeval se mi je kakor moja zlovešča usoda . . .«

Spet je nekoliko umolknil ter si oddahnil.

»Da, ko sem ga tako zrl pred seboj, mi je često bilo, kakor bi sanjal težek sen in bi v sanjah zrl satana z njegovim škodoželjnim obrazom.«

Umolknil je. —

Čas je potekal. —

Bolniku je postajalo slabše in slabše.

Moči so mu pešale vidno.

Čutil je to tudi sam . . .

Zdravnik je tiho sedel ob postelji — pol ure, eno uro, pol drugo uro . . .

Po polnoči je bolnik že komaj govoril. Vsaki trenotek je bilo pričakovati smrtnega boja.

Hipoma se je vzel Pečnik nekoliko kvišku ter zahropel:

»Davi me . . .«

Zorič ga je podpiral z rokami.

»Skoro bode končano . . .«, je jecjal bolnik tiho, težko, pretrgano . . . »končano bode vse . . . vse . . . Odpusti — Ivan — In bodi srečen . . . srečen z njo — z Evelino . . . Tudi ona bodi srečna . . . ti jo osrečuj . . .«

Zdravnik — popolnoma potrta od lastne nesreče, razburjen po tej novi, nepričakovani epizodi — je kakor otrpnil pri teh besedah; potrle so ga, uničile ga popolnoma.

Pozabil je, da leži pred njim bolnik v zadnjem boju. Ni pomislil, da morda njegove besede, izpoved njegove grozne nesreče zagrene umirajočemu zadnje trenotke.

Ne — le eno je čutil, da ga zapušča zvest prijatelj v pravem, v najplemenitejšem, najsvetejšem pomenu besede — prijatelj, ki bi morda edini sočuvstvoval z njegovo bridko usodo, z njegovo veliko boljo.

A sedaj ga zapušča — zapušča na veke.

In predno se loči, predno zapre oči k večnemu počitku, mu mora potožiti svojo neodoljivo bol. — Mora — res, čutil je neko nepremagljivo potrebo, da se razodene vsaj enemu, da ga ne zamori, ne potere to grozno čustvo, zaklenjeno in zakopano za vedno v srca globine! . . .

Obupno se je privil k bolniku in kakor na pol nezavesten je jecal:

»Ti si jo ljubil?« —

Bolnik je težko dihal. —

— »Ljubil!« —

Kakor grozen, obupen vzkrík se mu je izvila ta izpoved iz hropečih prsi.

Vsa bol, vse gorje, ki ga je moral pretrpeti radi te nesrečne ljubezni, je zvenelo iz te kratke besedice.

Nastal je globok, mučen molk.

Lice zdravnikovo je vztrepetavalo; videlo se je, da se je boril sam s seboj, da je hotel še nekaj pripomniti, a se vendar ni mogel do cela odločiti. —

Zopet je pričel bolnik:

»Odpusti . . . Jaz sem ti zavidal — radi Eveline . . .«

Molk. —

»Zavidal . . .?«

Glas zdravnikov je trepetal.

»Žalibog . . .«

»O, o« — je jecal Zorič — »Loči se mirno . . .«

»Kako . . .? — Kaj misliš? —«

»Istege večera, ko si hotel rešiti ti vdovo Merkovo, ljubico ritmojstrovo, iz valov, je Evelina ubežala z ritmojstrom . . .«

Zdravnik je govoril počasi, trdo, določno. —

Bolnik se je hotel vzpeti pokoncu, a takoj je spet omahnil v blazine.

Vroči obraz mu je za trenotek prebledel. Potem pa se mu je zalil s krvavo rdečico.

Roke je sklenil na težko, počasi se dvigajočih prsih.

Oči je tatisnil, kakor bi hotel natančneje premisliti to grozno novico.

Zdravnik pa je zagrebel v mehko odejo svoj upadli, a še vendar lepi in pravilno oblikovani obraz; poluzadušeno, zamolklo je jecal in stokal.

»Ubežala . . . ubežala . . .« je zamrmral po daljšem odmoru bolnik, kakor v težkem snu. —

»Ubežala!« —

Dolgo, dolgo je ležal Pečnik mirno, z zaklopljenimi očmi, s sklenjenimi rokami, s stisnjenimi zobmi; niti ganil se ni, bil je kakor otrpel. —

Na licu pa so mu cvetle vročnice rdečkaste rože . . .

Prsi so se mu visoko dvigale in spet upadale — enakomerno, počasi. Težko dihanje bolnikovo se je spajalo v čudne akorde s polzadušenim jecanjem zdravnikovim.

Na karminasti steni pa je polagoma, odmerjeno tikalo svetlo, rumeno nihalo. —

Črez dalje časa se je bolnik še enkrat zavedel.

»Ubežala . . . ubežala . . .« je ponavljal s turobnim, tihim, zamirajočim glasom.

Na široko je odprl svetle oči; kakor bi nečesa iskal, je zrl napeto pred se v prazni zrak. —

»Ušla . . . ubežala . . . O svet . . . o življenje . . . o ljubezen in zvestoba . . .«

»Rad umrjem . . . rad se ločim . . . Mene življenje res ni božalo . . . A še zadnjo uro mi je zagrenilo . . . Upam, da — mi — bo — Bog — milostljiv . . . in vnidem . . . v boljše . . . življenje . . .«

Bolnik je govoril tako tiho, da se je Zorič moral nagniti popolnoma k njemu.

Zdravnik je poklical hišnika in njegovo ženo. —

»Umirajo — umirajo,« je tarnal hišnik.

»Moj Bog,« je ihtela Cila ter prižigala blagoslovljeno svečo, katero je imela že pripravljeno za ta slučaj — »moj Bog, skoro bi umrli brez sveče . . . Toda, gospod doktor, morda pa še vendar ni tako hudo — nemara so se gospod samo onesvestili.«

Zdravnik je molčal, nepremično je zrl v bolnika, niti trenil ni z očesom. —

»Umirajo . . . umirajo,« je zopet začel hišnik. »Cila, res umirajo. In tako mirno — kakor bi jih bil usopil sladek sen . . . Cila, ljuba moja, ravno tako je umiral najin Josip — Bog mu daj dobro . . . ravno tako . . . tako polagoma, mirno, tiho — kakor bi se pogrezal in zazibaval v dolg sen . . . In dolg je res ta sen, dolg . . .«

In poštenjak se je obrnil v stran, da bi skrtil solze, ki so mu silile v oči. —

Žena pa je držala svečo; po okroglem, sicer dobrovoljnem, a sedaj jako resnem, turobnem obrazu sta ji polzeli dve debeli solzi, ki

sta se v brlečem svitu mrtvaške sveče lesketali liki dva brušena demanta.

Desnica bolnikova, katero je držal zdravnik v svoji, je postajala težka, mrzla, trda . . .

Bolnik je sopal počasi, težko . . . še par vzdihov — težkih, globokih, zateglih, hropečih . . .

In doktor Pečnik je bil mrtev — —

XIX

Von Erde sind, zur Erde werden wir,
Voll Angst und Kummer sind auf Erden wir!
Du gehst von hinnen, doch es währt die Welt,
Und keiner hat ihr Räthsel aufgeheilt

Firduzi — Schack

Mrliča so preoblačili, —

Zdravnik je hotel iti.

»Gospod doktor,« je povzela žena hišnikova, »skoro bi bila pozabila: Gospod Pečnik so mi izročili včeraj zjutraj neko pismo za vas. — Pisali so predvčerajšnjim večer pozno v noč — v postelji. — Naročili so mi, naj vam je izročim, če ne bi okrevali . . . Prišli ste sicer sami. A ker gospod doktor niso zahtevali pisma nazaj, vam je moram izročiti . . . Nemara je kaj važnega.«

Hitela je v drugo sobo ter prinesla pismo.

Zorič ga je takoj odprl. —

In stoječ ob mrliču, čez katerega veli, upadli, voščenobledi obraz je trepetala polumračna svetloba mrtvaške sveče, je čital:

»Ko bodeš bral moje pismo, izpoved mojega izmučenega, potrtega srca, bode že zaplaval angelj smrti nad menoj, in njegov ledeni, vse moreči dih bode že izpihnil slabo brlečo luč mojega bednega življenja.

In porečeš nemara:

»Mir mu bodi! — Bil je včasih čuden človek. A v prsih je nosil srce — srce čuteče in mehko, srce nemirno in nesrečno. — Mnogo je grešil, a težko se je pokoril — in pokora izbriše greh — in smrt izbriše vse, podere in uniči vse, kar je zgradilo življenje; a kar je življenje podrlo, to smrt zakrije in zavije s temnim plaščem pozabnosti. — Zaceli tudi rane, ki jih je vsekalo življenje; naj zaceli tudi ono, katero sem Ti prizadejal jaz.«

Dragi mi: — Odpusti! —

Za menoj leži življenje — ne življenje mirno in tiho, lahko in prijetno, brez napasti in bojov — ne — moje življenje ni potekalo lahko in mirno, kakor teče tiho in mirno kak potočič v senci zelenih

jelš in vrb, prijetno in bajno šumljajoč — božajoč nizko obrežje, posuto s svežo zelenjavo in peštrim cvetjem . . .

Ne, mene življenje ni božalo, mene ni pestovala, negovala in poljubljala prijetna usoda. —

Težko, resno je bilo moje življenje; a ob enem je bilo pust, mrzlo, mračno, brez ogrevajočega in razsvetljujočega solnca. — O, nekdanj sem sanjal drugače o življenju! —

Spominjam se neke priče, katero sem bral za mladih let; pripovedovala je, kako je molil neki svet in pobožen mož pozno v mraku v neki hiši božji. In ko se mu je v goreči, zbrani molitvi srce dvigalo k Bogu, se je hipoma odprla nad njim visoka kupola, in svetec je s strmenjem zrl veličastvo in kras nebes, in duša se mu je polnila z rajsko milino in slastjo.

In od tedaj se mu je dozdeval ves svet pust in prazen; nikdar več ni mogel pozabiti one tajne krasne prikazni izza onega mračnega večera. Vsi dnevi, ki jih je moral še prebiti na zemlji, so mu potekali v žarnem, neutošnem hrepenenju in koprnenju, da bi spet gledal oni divni kras in nadzemski čar.

A to hrepenenje mu je ostalo na tej zemlji neizpolnjeno — in s tem neutošnim koprnenjem je legel k večnemu snu . . .

Tako je tudi z nami. —

V navdušenih sanjarijah mladostnih dni se nam — navidezno — odgrinja temne prihodnosti črni, zagonetni zastor. Domišljivost naša se dviga v nedosežne višine ter nam ustvarja pisane, cvetne prizore. Navdušeni, idealni vzlet mladostnega, po nedosežnem hrepenečega duha gleda prekrasne podobe . . .

A žal — to je le mamljiva in hitro minljiva fata morgana, ne-realni tvor bujne fantazije.

Usoda — realna, mrzla, trda in neizprosna pa odločuje drugače . . .

In pridejo trenutki, ko obrne človek svoje duševno oko nazaj v svoje življenje — še enkrat pokliče duh njegov kakor z mogočnim, čarobnim poveljem preteklost nazaj; kakor z neko magično močjo pričara spet pred-se vse prizore, ki so se že davno pogreznili v brez-brežni ocean minolih časov.

Liki lahne, meglene sence se vrste spet pred njegovim duhom podobe oseb, ki so kdaj z blagodejno, ljubečo, ali pa tudi z neprijateljsko, kruto roko posegale v njegovo življenje.

Spet se spominja vseh, s katerimi je prišel kedaj v življenja prostrani, širni areni v ožjo dotiko. —

Pred vsem pa mu najživeje, najizraziteje, najjačje stopajo pred dušo njegovi nekdanji upi, nekdanje nade. V sreči mu tako rekoč zopet oživi in vzplamti z močnim žarom nekdanje hrepenenje, koprnenje in stremljenje . . .

A hkrati vidi, da se od vsega, kar je nekdanj upal, po čemer je hrepenel, za čimer je drevil kakor blazen, ni izpolnilo nič — ali skoro nič. — Zre le razvaline fantastičnih gradov, katere si je zidal v oblake, zre le veliko pusto plan — življenje svoje — na kateri zamre v kalu vse, na kateri ne rodi sadu nobeno drevesce. —

In tedaj spozna človek pustost in grozno ničnost vsega . . .

Meni se je zgodilo tako. — —

Res, jaz sem izgrešil svoje življenje! —

O, nekdanj sem tudi jaz upal, tudi jaz sem sanjal o sreči in krasoti življenja.

A vse to je bil le sen! —

Goljufal sem se — trpko, grozno goljufal . . .

— Nekdanj sem mislil, da bodem kdaj s svojimi močmi koristil domovini; mislil sem, da sem domovini potreben! —

Potreben! — Čudno — smešno!

Kdo ji je sploh potreben?!

Nemara se spominjaš znamenitih, krasnih in tako pretresljivih besed, katere govori s stoiško resignacijo in ob enem z grozno trpkostjo Ani Odincovi nihilist Basarov ¹⁾, ko umira, zastrupljen pri rezanju mrliča:

„ . . . Umreti moram! — In vendar sem upal, da še veliko, veliko dovršim . . . Umreti! Jaz! Niti ne mislim na to. Imam zadačo . . . jaz sem velikan! . . . In sedaj je cela zadača velikana to, da umre primerno, dasi to nikogar na svetu ne zanima . . . Zabili me boste. Živim mrtvi niso mari . . . Moj oče vam bode rekal, da izgubi domovina z menoj moža, ki bi dovršil še velikanske stvari . . . Otročarije! — — — Jaz potreben domovini! . . . Ne, ne dozdeva se . . . Kdo ji je potreben? . . . Črevljar je potreben, krojač je potreben, mesar . . . ta prodaja meso . . . »

— Čudno! . . . Jaz torej potreben domovini . . . Kdo je sploh potreben na ši domovini? — Kričači so ji potrebni, ki se kakor besni zaganjajo ob vse, kar ni prikrojeno njih separatistnim nameram in zahtevam, ki kličejo prokletstvo nebes nad vse, ki se protivijo le z besedico njih tesnosrčnim in omejenim vzorom in nazorom.

¹⁾ Turgenjev: »Oci in sinovi«.

Brezdvomno — našemu narodu ni potreben niti mesar! Naš narod živi prav zadovoljno — z neko zadovoljnostjo, ki je vsem drugim narodom in plemenom neznana — naš narod živi ob medsebojnem prepiru.

Čim bojevitejši je kdo izmed nas, čim besneje se zaganja v druge, ki so boljši od njega — čim glasneje in drzoviteje kriči, čim bolj hvalisa samega sebe, čim bolj povzdiguje svoj smešni, puhli »jaz« — tem večji je, tem bolj ga časte, tem glasnejše slavospeve mu pojo.

O, marsikaj je gnilega v tem rodu! — A povej jim to — in s koli te pobijejo . . .

In lastnih, samoniklih nazorov — teh pri nas ne smeš imeti . . . Bog varuj! — Kaj pa bi bilo z avtoriteto! —

Pri drugih narodih se upošteva mlade moči — in čim več jih ima kak narod, tem ponosnejši je. In zato jih goje, jih podpirajo . . . A pri nas se ne smeš javiti, dokler nimaš sivih las, ali vsaj — pleše!

Ne — vere mi, tako donkišotovstvo sodi na mesec!

A propos! Nismo-li mi vsi nekoliko Don Kišoti v svojem življenju? . . . Ta je cel bedak, drugi le na pol . . . A Don Kišoti smo vsi — bolj ali manj. —

A večina ljudi prekosi slavnega viteza le v budalostih, a v plemenitosti zaostaja v nevidni daljavi za njim. — Nekaterniki res hočejo biti v vsem njegovo nasprotje — a smešijo se le še bolj, nego se je vitez žalostne postave.

Dasi smo torej vsi manj ali bolj Don Kišoti, se do enega svojstva — do njegove veličastne, občudovanja vredne plemenitosti — dvigne le malokdo — do one plemenitosti, katero je tako krasno pokazal vitez iz la Manche še v zadnjih trenutkih.

Da, veliko jih je, ki niti na koncu svojega življenja nočejo spoznati svojih zmot, ki se niti pred vstopom v nejasno, zagonetno prihodnost nočejo skesati svojih krivd, nočejo zaprositi odpuščanja one velike množice, kateri so hote ali nehote škodovali v svojem življenju — škodovali vsaj negativno, ko ji namreč niso koristili; ker to je pač naloga vsakoga, in kdor je ni izpolnil, je kriv, je izgrešil namen in smoter svojega življenja! —

Kako veličastne in krasne so besede, ki jih govori Don Kišot ob koncu svojega viharnega življenja!

«. . . Ne, za vselej je minilo! — In jaz prošim vseh odpuščanja . . . Nisem več Don Kišot — ne, spet sem Alonso Dobri — kakor so me zvali nekdanj . . . Alonso el bueno.«

Kako velikansko, kako pretresljivo! Si li moremo misliti kaj večjega, kaj plemenitejšega.

Vseh prosi odpuščanja . . . nič drugega mu ni mari, nego da bi bil zopet, kar je bil nekdanj — Alonso Dobri . . . Alonso el bueno! —

Da, blagor mu, kdor spozna, da imajo vrednost le dela — dobra dela, ki jih stori kdo svojim sobratom!

Da, vse mine — vse . . . Le dobra dela trajajo; in kdor si imena ni uvekovečil z njimi, je zapisal svoje ime v vodo, in valovi ga izplaknejo in zagrnejo njegov spomin! —

A jaz — jaz nimam dobrih del!

Glej, prej omenjeni Basarov je izgrešil namen svojega življenja: dobrih del ni imel.

In od tega vse njegovo gorje, vsa trpkost njegove duše!

In tako sem izgrešil tudi jaz svoj namen.

In s tem sem postal vsem in povsod nepotreben! —

Kaj sem storil dobrega? — Nič!

Nekdanj — no, nekdanj sem čutil res v sebi moč za delovanje . . . vprav gigantovsko moč.

In mislil sem: Kje na zemlji je sila, ki bi se ji moral ukloniti človeški duh — ta mogočni in silovito misleči in tvoreči, vseobsežni in vse vladajoči, veke in veke preživeči duh.

A zahrula je čez-me mrzla burja trpke, nemile usode — in moj duh se ji je uklonil.

A vse to sem zakrivil sam.

Ne da bi bil delal za človeštvo, domovino — sem raje svoje srce in z njim svoje moči izročil v suženjstvo majhnemu, neznatnemu atomu človeške družbe — devi, ki je postala žena drugega — tvoja žena!

In to je bila moja tragiška krivda . . .

No, ker je bilo moje življenje prikrojeno po vzorcu Don Kišotovem, bi ga rad — vsaj nekoliko — posnemal tudi pri slovesu od sveta ter te prosim:

Odpusti!

To nemara storiš in sicer tem raje, če pomisliš, da je bila vprav ta ljubezen za me izvor vsega neizrečnega, neodoljivega gorja, ki sem ga moral pretrpeti v zadnjih letih . . .

Kako čuden, otročji sem bil! — Ker se usoda ni prilagodila moji volji, ker ni izpolnila mojih želj, sem se pogreznil v popolno agonijo in apatijo . . .

Zmračila se mi je duša — in srce, poprej vneto za vse lepo, navdušeno za vse dobro in sveto, mi je začelo bolehati . . .

A polagoma sem spoznal, da ljudje z mračno dušo, z bolnim srcem nimajo pravice do življenja.

Da, jaz jim odrekam to pravico! Priznavam jo le onim, ki vkljub tej duševni bolezni še vendar ohranijo dovolj energije — ter posvečujejo slej kakor prej vse svoje moči, vse talente domovini, narodu.

Drugi pa so odveč na svetu — povsem odveč; nepotrebni, mrtvi udje živega organizma so. In kot taki se morajo odsekati, iztrebiti.

Življenje je delo — in le v delu je življenje, v delu je moč! Delo je namen in smoter vsem in vsemu . . . Le z bojem si priborimo zmago, le s trdom in znojem si zaslužimo počitek — a tukaj ne — ne, v življenju nima nihče pravice počivati. Smrt mora najti vsakoga pri delu! . . .

A tega jaz nisem umeval — in to je bila druga moja krivda . . .

Življenje mi je potekalo brezdelno — v nemem, brezposelnem pričakovanju, da se mi slednjič vendar izpolnijo moji upi in nade moje . . .

In nisem znal — in to je tretja krivda — nisem znal, da bodi življenje naše od poved in za taje vanje, da se često moramo odreči vsemu, kar nam je ljubo in drago . . .

Da, da — to je življenja težka, temna uganka. A izmed tisočerih jo prav spozna le malokdo . . .

Sedaj jo umejem. A sedaj je prepozno . . .

Prepozno!

Grozna beseda — grozna v poslednjem trenutku, ko človek vidi, da na noben način ne more več popraviti tega, kar je zamudil, da je res za vselej — za vselej prepozno . . .

A bodi! —

Ločim se . . .

A predno pojdem v neznane, tuje kraje, zahvaljujem svojega Boga, da me je varoval duševne smrti, predno sem odmril telesu; zahvaljujem ga, da ni pripustil, da bi sam pretrgal nit svojemu življenju. Da, od samomora je človek res v svojega življenja temnih trenutkih oddaljen le majhen korak; le ena besedica: »Bodi« — le ena misel: — »Končano« — je med življenjem in smrtjo . . .

Zahvaljujem vse človeštvo, da me je učilo, spoznavati ga in ga ceniti po zasluženju, namreč zaničevati ga . . .

Zahvaljujem slednjič svet sam, da me je učil spoznavati lastno slabost, ničnost in minljivost vsega . . .

Skoro zapustim vse . . . A težko ne odhajam . . .

Ne morem več . . . Truden sem . . .

Ti pa bodi srečen! —

Pretreslo je zdravnika to pismo.

Videlo se mu je to pismo mogočen izliv vseh čuvstev, katera je nesrečni prijatelj nosil globoko skrita v plemenitem, čutečem, mehkem srcu; da, to je bil »confiteor« velike duše, moža, ki je do dna izpraznil življenja grenko kupo, moža, katerega je potrlo bridko spoznanje, da svet ni tak, kakor si ga je slikal v mladostni domišljiji, ki je videl na svojo bridko žalost, da človeška družba propada na vseh straneh in koncih, ki je z obžalovanjem, s trpkostjo spoznal, da je ugasnil vzorov in navdušenja sveti plamen — oni plamen, ki bi naj polnil in ogreval s toplimi žarki plemenitosti tisočero in tisočero src, oni plamen, okrog katerega bi se naj zbiralo človeštvo, kakor se zbira nepokvarjena obitelj okrog domačega ognjišča . . .

Naravno je, da mu je na tem svetu brez vzorov in krepkih, resnih nazorov, v tem društvu, zastrupljenem s slavohlepjem in egoizmom, prešinjenum s svetohlinstvom in suženjsko-nizkim mišljenjem, življenje bilo težko, mučno, neznosno . . .

Blagorovati ga mora vsakdo, da je smel in mogel odložiti to pezo, dočim drugi še stokajo pod njo . . .

Sedaj si odpočiva od življenja težke hoje, od srčnih bojov! — Minile so napasti, utihnili srca viharji in burje krog njega.

Srce — poprej prevroče, predovzetno, prečuteče — je zastalo, je nehalo utripati — za vedno.

Nehalo je čutiti bol in jad. Ne hrepeni več za nedosežnim, ne kopni več po ljubezni one, katero mu je odrekla sovražna usoda . . .

Brez upa je bila ta ljubezen — a vendar je ni mogel izruvat iz srca globine, ker je ta iskra tlela in tlela — ga žgala in žgala.

Kar je tisočerin izvor blagodejne sreče, je bilo njemu vir neznoznega gorja . . .

Šah takemu življenju! —

Končano je . . . Dopolnjeno! — Odigrana je njegovega življenja pretresljiva tragedija . . .

Dolgo se je boril, hrabro je stal.

A slednjič je padel — kakor mora prej ali slej pasti vsakdo! —

A padel je kot mož-poštenjak, plemenit, velik, občudovanja vreden, ker je padel v interesu družega — zaradi neznane samomorke! — S kratka: padel je kot junak!

— In sedaj je ležal tukaj: miren . . . utrujen od težkega boja . . . bled, brezčuten . . . mrzel, mrtev . . .

Stisnjene ustnice mu je senčil lahen nasmeh — kakor tiha zadovoljnost po srečno prebitem boju . . .

Ob vzglavju je stalo razpelo . . . Ob vsaki strani je brlela sveča.

In bleda luč je čudno, magiški vztrepetavala čez mrzlega bojevnika . . . se zibala z rumenkastim svitom čez njegovo upadlo, koščeno lice, čez sklenjene, trde roke — je skoro pošastno obsevala črno obleko . . . Svetli prameni so plali po sobi . . . obsevali tla, se odbijali od sten, od stropa . . . se izgubljali v zelenkasti boji zastorov na oknih . . .

— Zdravnik pa je stal s sklonjeno glavo, z resnim obrazom ob mrliču . . .

Oči je zamišljeno, z mehkim, žalobnim izrazom, ljubeče upiral v mrtvega prijatelja, kateremu je v življenju storil tako veliko krivico.

— »Počivaj v miru . . . Zaslužil si pokoj . . .« je mrmral tiho, s trepetajočimi ustnicami . . .

Sklonil se je.

Pritisnil je vroč poljub na mrzlo, voščeno čelo mrličevo . . .

Svetla solza je kanila na blede njega obraz.

Hitro se je obrnil v stran ter urno šel iz sobe . . .

Zunaj pa se je budil mladi dan, in novo življenje je začelo plati po ulicah . . .

(Konec prihodnjič.)

Frančišek baron Trenk, vodja pandurjev.

Spisal Ivan Steklasa.

(Dalje.)

5. Trenk v boju s Prusi.

Ker je Marija Terezija na zapadu tako sijajno napredovala, da se je moral cesar Karol VII. po bitki pri Lompadni (1743) umakniti celo iz Bavarske, dedne svoje države, tedaj so jele te zmage skrbeti Friderika II., in vnovič je napadel Marijo Terezijo ter zasedel Češko. Tako je torej bila Marija Terezija, kakor smo že povedali, prisiljena, odzvati svojo vojsko od Rena ter jo poslati proti Prusom. Tako so morali tudi Trenkovi pandurji zapustiti Francosko ter se od tega časa biti s Prusi.

Na tem pohodu sta vodila prednje straže Trenk in Nadažd, in novograjski prelaz, ki je bil edini dobri pot na Češko in ga je varovala trdnjava Novi grad na bavarsko-češki meji, je hitro osvojil Trenk s svojo četo, in avstrijski vojski je bila odprta pot iz Bavarske.

Deželo češko je našla naša vojska v pruskih rokah. Združenih sovražnikov osnova je bila ta, da namreč Francozi avstrijsko vojsko preženo iz Bavarske na Češko, kjer naj bi jih Prusi dočakali in pokončali; potem pa bi udarili naravnost na Dunaj. Toda Francozi niso uspeli s svojim načrtom, in tako so morali Prusi vstati na Češkem, kjer so se umikali našim od mesta do mesta, dokler se niso naposled umaknili brez vsake večje bitke v Šlezijo.

Zapovedništvo nad vso vojsko je prevzel zopet princ Karol, a Trenkova četa se je proslavila tudi v teh bojih proti Prusom, jim otela več čeških mest, ujela njih posadke ter zaplenila mnogo zastav in različne prtljage.

Princ Karol je zategadelj novič javno pohvalil Trenka in njegovo četo vzpričo nenavadne hrabrosti; Trenku je celo dovolil, da sme svojo četo urediti po načinu drugih polkov. Toda Trenk se je zahvalil za to milost; saj je dobro vedel, da bi njegova četa na ta način izgubila mnogo svoje dosedanje nepremagljivosti naproti sovražnikom. Ob enem je sporočil Trenk glavnemu zapovedniku, da more še nekaj časa podpirati vladarico s svojimi sredstvi. —

Obe sovražni vojski sta se dne 22. vinotoka tako približali, da bi se bila morala dogoditi bitka. To je kralj Friderik II. tudi želel, toda vojvoda Karol je odločil drugače. Ravno o pravem času pride namreč Trenk v tabor h Karolu ter potrdi glas, da se mora pruska vojska v kratkem umakniti iz Češke v Šlezijo radi pomanjkanja hrane. To je bil tudi razlog, da se vojvoda Karol ni hotel s Prusi biti, ker je bil prepričan, da osvobodi Češko brez vsakega velikega poboja. Od zdaj se je pomikal sovražnik vedno bolj proti severju, a avstrijska vojska za njim. Trenkovci pa so po stari svoji navadi sovražnika neprenehoma vznemirjali, kjer se je le dalo.

Bilo je že sredi meseca novembra, in še vedno je mamil Friderik II. Avstrijce na bitko, katere pa oni niso hoteli sprejeti. Pruska vojska se je bila utaborila med Podjebradom in Kraljevim Gradcem, kjer je hotel Friderik II. tudi prezimovati, samo da bi mogel Avstrijcem zapreti pot čez Labo. Zato je jako učvrstil Novi Kolin in Pardubice. Toda avstrijska vojska je prešla pri Telšicah čez Labo.

Friderik II. je bil takrat s svojo gardo v Kolinu. Zvečer 18. listopada so zapodile prve Trenkove čete pruske straže v mesto. Vsa okolica je bila polna vojske. Kralj je stopil hitro v zvonik bližnje cerkve z daljnovidom v roki; videlo se mu je, da je bil silno vznemirjen. Kmalu zapove, da se čete iz prvega predmestja pomaknejo v

drugo, in da čakajo vse oborožene. Toda kmalu za tem se nebo stemni, in hudo začne deževati.

Okoli devete ure pride Trenk s svojo četo v mesto ter da zažgati nekoliko hiš. To je Pruse še huje vznemirilo. Niso znali, kam bi se obrnili; eni so odhajali, drugi pa dohajali ter tako povzročili še večjo zmešnjavo.

Med tem zapove Trenk rove okoli trdnjave zasuti, in tako so v mestu stoječe čete prišle do pasa v vodo. Da je mogel Trenk izvesti svojo nakano do kraja, bi bil kralj Friderik z vso svojo vojsko ujet ter tako storjen konec tej dolgotrajni in brezuspešni vojni.

Vendar se ni tako zgodilo; Trenk je bil v nogo tako hudo ranjen, da so ga morali z bojišča odnesti; ko so pandurji to opazili, so se prenehali boriti, in Friderik II. se je tako rešil sužnosti.

Trenka so odpravili v Znojmo na Moravsko, kjer se je zdravil; mesto njega je prevzel zapovedništvo nad pandurji podpolkovnik Dalne. — Marija Terezija je skrbela za Trenka ter mu poslala zdravnika z Dunaja, kajti rana je bila nevarna. Štiri mesece je moral ležati in ob berglah hoditi, dokler je ozdravel. S početka so mislili zdravniki, da je rana neozdravna, ter so sklenili, da se mora noga odrezati, ker je pretil prisad.

Ko je to Trenk zvedel, se je temu ukrepu uprl ter sklenil, da raje umre, nego da bode hromak. Poklical je zatorej svojega izpovednika, nekega kapucina, ter se z njim pripravljajal za smrt; tudi oporoko je sam napisal. Za glavnega dediča vsega svojega premoženja je postavil Marijo Terezijo; hotel se je na ta način pokazati zahvalnega, kajti večji del imetja si je bil pridobil v službi cesarski. Mestecu Hamu, ki so ga bili pandurji razdejali, je zapisal 12.000 goldinarjev; toliko so dobili tudi razni samostani za pobožne ustanove. Tudi se je spomnil svojih sorodnikov na Pruskem.

Mirno je pričakoval Trenk smrti; ali ona ni prišla, četudi mu niso odrezali noge. Prijavil se je namreč neki zdravnik iz Časlave, češ, da Trenka ozdravi, samo ako se podvrže mučni vračitvi. Trenk je ponudbo z veseljem sprejel, nadejajoč se, da bode mogel še kdaj nadaljevati vojaško življenje.

Zdravnik ga je začel zdraviti; zvrtil mu je luknje v bolno nogo, da bi na ta način z nekimi zdravili oživil mozeg. Neizmerne bolečine je prenašal Trenk potrpežljivo v sami nadi, da popolnoma ozdravi; toda moral je dolgo čakati.

Med tem časom prisiljene samote in brezdelnosti je pisal spomine iz svojega življenja, ki so se ohranili in so res polni zanimivih dogodkov.

V Znojmu ni hotel dolgo ostati, hrepenel je po Dunaju, kjer se je hotel predstaviti svoji cesarici. Četudi so mu svetovali zdravniki, da se mora čuvati, vendar se ni dal pregovoriti, nego se je kmalu odpeljal iz Znojma ter prispel na Dunaj 13. prosinca leta 1745.

Ko so Dunajčanje zvedeli, da pride Trenk v njih mesto, so ga dočakali z velikim veseljem na javnem trgu. — Že 17. prosinca ga je sprejela Marija Terezija na dvoru cesarskem. Ko je cesarica opazila, kako težavno se pomika ob berglah, je bila vidno ganjena; tolažila ga je ter pohvalila radi njegovih velikih vojnih zaslug. Ravno tako častno je bil sprejet pri princu Karolu, svojem glavnem zapovedniku.

Na Dunaju se je v kratkem času izlečil popolnoma; in o pravem času je ozdravel, kajti čakala so ga že nova vojaška podjetja. —

O hudi borbi v Kolinu se je izjavil Friderik II. svojim častnikom, kakor pripoveduje v svojih spominih Trenkov stric Friderik, ki je služil v pruski vojski, tako-le: »Trenk bi me bil lahko pokončal, da ga ni v tem trenutku zadela krogla ter ranila v nogo . . .«

Leta 1745. se je vojna nadaljevala, četudi je nje glavni začetnik Karol VII. umrl že dne 20. prosinca. Tem bolj se je trudil Friderik II., da prežene Avstrijce iz Šlezije, in v vseh vojnih podjetjih proti Prusom so se zopet vrlo odlikovali Trenkovi pandurji, bodisi na Šleskem, bodisi na Češkem; kajti potrebovali so jih sedaj tukaj, sedaj tam. Naposled so se Avstrijci odločili za bitko pri Zarovi na Češkem.

Glavnemu zapovedniku Karolu se je zdela prilika prav ugodna, ker je bila pruska vojska razdeljena ravno takrat na tri oddelke, a najslabejša četa je bila ravno na Češkem, dočim sta druga dva oddelka bila nameščena na Saskem in v Šleziji. Avstrijska vojska je štela 86.000 mož, pruska pa le 25.000; igra se je zdela princu Karolu že dobljena, in 30. kimavec je bil odločen za bitko. Friderik II. pa je zvedel za bojno osnovo Karolovo ter se je izvrstno utaboril.

Trenk in Nadažd sta bila postavljena z vojsko tako, da napadeta sovražnika za hrbtom, toda šele tedaj, ko se bi dalo znamenje za to. Ko pa sta opazila, da je prazen pruski tabor, sta ga popolnoma oplenila. — Pri tej priliki so osvojili Trenkovi pandurji Friderikov šator z blagajnico, dragocenostmi in pisarnico vred, potem prtljago princa pruskega in hesenskega, konje, orožje in mnogo raznih predmetov. — Trdi se, da je bila tačas zaplenjena tudi šahovnica Friderika II., katera je shranjena zdaj v zagrebškem arheološkem muzeju.

Kraljeva prtljaga in srebrnina je bila že natovorjena, in Trenk je bil vesel, da ni bilo treba gubiti časa z nalaganjem. — Frideriku II. in njegovemu spremstvu ni na ta način ostalo nič drugega, nego kar

so imeli na sebi in pri sebi. Ugrabili so Trenkovci tudi pisma, katera je pisal Friderik II. glavnemu zapovedniku Karolu, in po njih se je odkrila mnoga tajna. V blagajnici so našli 80.000 cekinov, a drugi plen so računali na dva milijona vrednosti v cekinih. Cesar niso mogli odnesti, so uničili, med ostalim 100 voz prtljage in smodnika. — Ujetih je bilo tudi 400 Prusov, med njimi največ odličnih dvorskih činovnikov.

Toda dokler sta Trenk in Nadažd plenila tabor, je premagal Friderik našo vojsko, katere je ostalo 19.000 mož na bojišču, preostali pa so se pomaknili nazaj proti Dunavu.

Vzrok te velike nesreče je bil Karolov pobočnik, ki je bil zašel ter prispel k Trenku in Nadaždu s poveljem, da udarita na Friderika, ko je bila bitka že izgubljena. — Razno govore poročevalci o tej bitki. Večji del dolže Trenkove pandurje, češ, da so oni mislili le na plen, ne pa na borbo. Da so Trenkovci zares hrepeneli za plenom pri vsaki priliki, to je sploh znano; toda pleniti so smeli vselej šele po zmagi, in kadar jim je dovolil Trenk. A tukaj je to storil prej, nego se je znalo za konec bitke. Računali so pa vsi seveda na gotovo zmago. Trenk sam v svojih spominih dolži pobočnika, češ, da je prispel prekasno z zapovedjo glede napada. To je poprej verjetno, če uvažimo Trenkov značaj, ki je gotovo bolj hrepenel za slavo, nego za plenom, in posebno še v tem slučaju, ko se je imel boriti s samo kraljevsko vojsko. To dokazuje tudi izpričevalo, katero je vročil o Trenku zapovednik Karol, ter ga prav jasno opravičuje takih napadov. Pa tudi prirojena čud Trenku ne bi bila dopustila, da bi bil z mirnim okom gledal, kako se drugi bijejo, zlasti ko bi bil vedel, da mu je ukazano po zapovedi višjih, naj se spusti v boj; saj nam je dobro znano iz dosedanjih dogodkov, da je on vršil natanko vse, kar se mu je zapovedalo.

Friderik II. je bil vrlo mnogo izgubil s tem, ker so mu pandurji oplenili tabor; vendar kaj je bila vsa ta izguba v primeri s tako sijajno zmago. Trdi se, da mu je bilo sporočeno, ko je bitka najhuje razsajala, kaj se je zgodilo z njegovim taborom, toda on je baje čisto hladno odgovoril: »Tem bolje, vsaj se imajo moji sovražniki s čim baviti; jaz tako ne bi rad, da bi me motili pri mojem glavnem poslu« . . .

Tudi poslej so bili Prusi srečni v bojih proti Avstrijcem in Sasom, in po slavni zmagi starega generala Dessava blizu Draždan (15. grudna) je bil kmalu (25. grudna) sklenjen mir v Draždanih, po katerem je bila Frideriku zagotovljena Šlezija, on pa je za to priznal Frančiška I. za cesarja nemškega ter je Sasko povrnil kralju Avgustu III.

6. Trenkova pravda, obsodba in smrt.

Zdaj so nastopili za Trenka žalostni dnevi, Po končani vojni in sklenjenem miru je pohitel na Dunaj, da se tukaj odpočije ter pripravi za novo vojevanje v prihodnjem letu. Toda le malo časa je užival mir; kajti sovražniki so ga iz zavisti očrnili na dvoru, češ, da je bil v bitki pri Zoravi ujel Friderika II., toda ga zopet izpustil za nagrado celih treh milijonov goldinarjev. To pa je bila predrzna laž, kajti Friderik II. ni bil na dan bitke v svojem šatoru od polnoči, nego je jahal od šatora do šatora ter dajal svojim častnikom sam ustne zapovedi, in že ob petih zjutraj se je začela bitka, katero je ravnal kralj sam. Toda četudi je bilo vse to jasno ko beli dan, so vendar Trenkovi sovražniki upotrebili to laž, samo da ga ugonobe.

V svesti si svoje nedolžnosti in hoteč prehiteti svoje sovražnike, je Trenk sam napisal pojasnilo o tej stvari ter je predal cesarici. Poštenemu vojaku in vernemu častniku — pravi on — ki se je izpostavljal noč in dan skozi šest let za čast svoje premilostljive vladarice mnogim skrajnim nevarnostim z največjim veseljem, pač mora biti hudo pri srcu, ko vidi, da ga hočejo njegovi sovražniki s takim obrekovanjem popolnoma pokončati. On je trdno prepričan, da samo zato razmišljajo njegovi sovražniki, kako bi mu ugrabili čast in dobro ime, da bi po tem pod kako pretvezo razdelili med seboj njegovo premoženje. Ker je to izprevidel, zatorej najponižjeje prosi premilostljivo vladarico, da ga varuje take nezgode, vzpričo katere bi moral prepustiti svojim sovražnikom svojo čast in premoženje. On je pripravljen, svoje častniško dostojanstvo ter vse svoje imetje bodisi že pod kakršnim koli imenom izročiti svoji vladarici, ki naj razpolaga z njim po svoji volji, samo da njemu izplačuje malo letno mirovino, da bode mogel v tuji zemlji pod tujim imenom, rešen svojih sovražnikov, preživeti zadnja leta svojega bednega življenja, neutešno razžaljen radi tega, ker so ga prisilili njegovi sovražniki, da za vselej zapusti slavno službo svoje vzvišene vladarice . . .

Ta prošnja Trenkova je vidno ganila Marijo Terezijo; saj je dobro znala za njegove velike zasluge, za katere ga je bila prav pogostoma odlikovala. V resnici je bil glavni povod tej tožbi grda sebičnost in pohlep za velikim imetkom Trenkovim. V ta namen so se poslužili ti sovražniki 23 častnikov, katere je bil odpustil Trenk iz svojega polka radi različnih prestopkov. Le-ti častniki so bili raztrobili tudi laž, da je Trenk izpustil pri Zoravi ujetega Friderika II. Vrhu tega so ga dolžili, da je ravnal prav okrutno ne samo v sovražnih deželah, nego tudi po avstrijskih, češ, da je tu pobiral veliko

vojaško odkupnino; tudi so trdili, da je oplenil cesarsko blagajnico, a po Bavarskem porobil samostane in cerkve ter si na ta način pridobil tako ogromno imetje. Ob enem so mu očitali, da je nečloveško ravnal s svojo četo ter samovoljno častnike odpuščal.

Da bi lažje uspeli s svojo tožbo, so ga celo obdolžili, da bi sčasoma utegnil biti nevaren sami cesarici, češ, da je poslal 30.000 zaplenjenih pušk v Slavonijo na svoja posestva; tako bi se ondu lahko, kadar bi bila ugodna prilika, pobunil. Na ta način so prisilili celo cesarico, da je zapovedala vse te stvari natančno preiskati.

Trenku je bilo to po volji, saj je že sam poprej zahteval pravično preiskavo. Res je Marija Terezija imenovala za sodnika pravičnega in poštenega maršala Kordua.

Le-ta se je šele po dolgotrajni preiskavi uveril, da so vse točke obtožbe večji del izmišljene; včasih da je pač Trenkova četa prekorčila mejo pravega vojaškega reda, in tudi Trenk sam se je včasih preneglil v kaznih proti častnikom; toda vvojnem času se taki prestopki niso smatrali za velike ter so mogli kvečjemu dati povod preiskavi radi kršenja vojaškega reda. Popolnoma neumestno pa se je videlo maršalu, da so za vojsko tako zaslužnega moža preganjali s takimi neosnovanimi tožbami ter ga na ta način zadrževali v vršenju vojaškega poklica.

Da se častniki umirijo, je svetoval maršal Kordua, naj plača Trenk kot nekako odškodnino 12.000 goldinarjev. Trenk pa, ki je bil silno ponosen in nagle jeze, ni hotel plačati niti novčiča. To je imelo zanj usodne posledice.

Že v začetku leta 1746. je šel Trenk zopet v Slavonijo, da uredi svoje domače reči. Njegovi sovražniki pa so porabili to njegovo odsotnost ter ga iz nova zatožili na Dunaju, češ, da je odpeljal pri tej priliki ogromne zaklade na svoje grajščine v Slavoniji, kjer se lahko upre Avstriji sami. Toda Trenk jih je pobil s tem, da je nabral iz nova 600 pandurjev za vojsko, ki je bila takrat v Belgiji, ter jih odpeljal sam na novo bojišče, kjer se je združil z ostalo svojo četo. Trenk je s to svojo četo vojeval od meseca malega travna pa do konca listopada. Kakor v poprejšnjih bojih, tako so se Trenkovi pandurji odlikovali tudi zdaj; a ko se je povrnil Trenk na Dunaj, je predal zapovedništvo svojemu podpolkovniku. Svoje verne čete ni Trenk od tega časa nič več videl, četudi je ostala na bojišču pod njegovim imenom do konca vojne do leta 1748., ko se je sklenil mir v Ahenu.

Konec meseca listopada je prišel Trenk z Nizozemskega na Dunaj, da se opraviči proti tožbam, katere so bili obnovili njegovi

sovražniki in sicer ne brez uspeha, kar se je kmalu pokazalo. Ko je hotel namreč Trenk nekega dne od doma, ga zaustavi cesarski častnik ter mu sporoči, da je dobil po višji zapovedi hišni zapor. Častnik na vprašanje Trenkovo ni vedel povedati pravega vzroka. Trenk izprevidi, da bi bil vsakršen odpor brezuspešen, ter reče: »Rad se uklonim volji cesarice, ki mi more zapovedati, kakor hoče; toda neizmerno mi je žal, da se mi tako plačuje za mojo dolgo in verno službo; vendar pa naj zmaga moja stanovitnost nad zavistjo, in jaz bodem tako pokoren, kakor sem v vsem nedolžen!«

Toda Trenku ni bilo obstanka med štirimi stenami; zavest, da trpi po nedolžnem, ga je tako silno razburila, da se je ustavil celo zapovedi cesarice svoje. Dal je zapreči najlepši voz ter se odpeljal v gledališče, kjer je prisostvovala predstavi tudi cesarica sama. Že to je bilo presmelo, a še hujše je bilo, kar se je zgodilo v gledališču. Tukaj zagleda Trenk v sosednji loži nekega grofa in nekega častnika, ki sta bila njegova najhujša sovražnika in glavna tožnika. Ves besen skoči v ložo, pograbi grofa za prsi ter ga hoče vreči v pritličje. Grof potegne meč, toda Trenk ga prestreže ter se pri tem hudo poreže. Hitro priskoči straža ter reši grofa nevarnosti, Trenka pa pusti domov. Toda pred Trenkovim stanovanjem je bila odslej nameščena vojaška straža, ki mu je branila prosti izhod.

Vsa ta stvar je prišla pred vojaško sodišče, pri katerem je bil imenovan za predsednika Trenkov največji neprijatelj; le-temu so izročili tudi upravo vsega Trenkovega imetja. Le-ta sovražnik Trenkov je v tem ugodnem položaju začel misliti, kako bi popolnoma ugonobil svojega nasprotnika. Poskrbel je radi tega, da se izpremeni vsa obtožba proti Trenku v kazensko pravdo, kajti na ta način bi imel od vsega največ koristi. In zares je zavláčeval pravdo skozi celih petnajst mesecev. Po časopisih je pozval vse osebe, ki bi imele tožiti Trenka radi kakršne koli stvarce, ali pa pričati proti njemu, naj se zglasijo pri vojaškem sodišču. Vsakemu je obljubil za vsaki dan odškodnine pet cekinov. Lahko si torej mislimo, da se je našlo dovolj takih ljudi — slednjič do 54 — ki se niso bali niti krive prisega.

Trenkovo imetje se je na tak način precej zmanjšalo. Koliko premoženega imetka je bilo na Trenkovih posestvih v Slavoniji, zvemo iz spominov stričnika našega Trenka; oče Frančiška Trenka je namreč odredil v svoji oporoki, da bode ta stričnik Friderik glavni dedič vsega imetja, ako umre Frančišek brez potomcev, in zategadelj se je ta stričnik Friderik za stvar zanimal in sledeče napisal:

»Pečenka (t. j. Trenkova imovina) je bila mastna, ne toliko radi posestev, kolikor radi dragocenosti, ki so bile tukaj nakopičene. Moj stričnik je poslal z Bavarskega, iz Alzacije in Šleske nekoliko z blagom natovorjenih ladij v Slavonijo. Bilo je pa med plenom mnogo platna, zlata in srebra v celih šibah. Posebno je bila znamenita zbirka pušk, sedel in srebrno namizje cesarja Karola VII.; tudi veliko srebrno namizje kralja Friderika II. je bilo vmes. Trdijo, da so ti zakladi bili več vredni, nego vsa Trenkova posestva po Slavoniji. Pravil mi je pred nedavnim časom častitljiv vojak, znamenit general, da so odpeljali iz Trenkove grajščine v Mihaljevcih več težkih voz srebra in dragocenosti; to sta mu pripovedovala dva pandurja, ki sta bila Trenkova zaupnika in čuvaja njegovih zakladov. Vsaki je vzel, ko se je po gradu plenilo, po eno škatljico biserjev, iz z njimi sta pobegnila na Turško ter postala tamkaj imovita trgovca. Drugi so odpeljali krasne konje, celo govejo živino so zaplenili po pristavah. V orožnici je bilo več nego 3000 najdragocenejših pušk. Trenk sam se je izjavil, da je nabral po raznih tvornicah v Šleziji platna v vrednosti črez 50.000 goldinarjev ter ga odpravil v Slavonijo v zabojih. — Iz kratka: vse so pokradli, razvlekli, odpeljali in poplenili. Ko se je imelo po cesarski zapovedi pripeljati na Dunaj vse premično blago Trenkovo za glavnega dediča, so se našle le še malenkosti, med drugim dve pruski puški, katerih ne bil hotel nihče, tudi ako bi mu ju bil ponudil zastonj . . .«

Trenkova pravda se je razvijala prav počasi, stroški pa so strahovito naglo rasli; v štirih mesecih se je zaračunilo že 15.000 goldinarjev na stroške Trenkove imovine. Največjo pozornost pa sta vzbudili dve točki obtožbe, namreč da je Trenk izpustil Friderika II., ujetega pri Zoravi, in da se je namerjal v Slavoniji pobuniti proti cesarskemu dvoru. Proti prvi trditvi je svedočil sam glavni vojaški zapovednik princ Karol s svojim izpričevalom, proti drugi pa je pričala priznana neomejena vdanost Trenkova do cesarske rodovine, izkazana ves čas njegovega vojaškega delovanja.

Pri desetem zaslišavanju so oponesli Trenku, češ, da je največ on kriv, da so cesarski izgubili bitko pri Zoravi. Zastonj se je Trenk pozival na izpričevalo, katero je bil o tej stvari poslal glavni vojaški zapovednik Karol na odločilno mesto; dokazoval je brez uspeha, da je bil kriv pobočnik glavnega zapovednika, ker je bil prekasno prišel z zapovedjo v njegov tabor — vse to ni bilo dovolj predsedniku sodišča, ki se je predrznil celo objaviti, da je to izpričevalo bržkone nepristno, in da sposobnosti princa Karola kot glavnega zapovednika

niso bile nič kaj posebno odlične. To sumničenje pa je bilo Trenku že preveč — zdajci zgrabi generala za prsi, ga vzdigne visoko kvišku ter bi ga bil gotovo vrgel skozi okno iz četrtega nadstropja na ulico, da ni prihitela straža v dvorano ter rešila generala iz rok Trenkovih.

Ta dogodek je položaj nesrečnega Trenka še posebno pohujšal; precej so ga uklenjenega odpeljali v njegovo stanovanje, odtod pa o polnoči v orožnico in potem v vojaško kaznilnico; pred ozko temnico pa so postavili oboroženo stražo. Kmalu potem so mu roke in noge navzkriž sklenili. To kazen je moral trpeti v največji vročini celih 15 dni, niti mu niso dovolili, da se preobleče; šele ko mu je začela v bitki pri Kolinu ranjena noga otekati, so mu sneli z nje verige. — Navzlic svojemu groznemu položaju pa je pisal Trenk, ki ni veroval nič več v pravičnost človeštva, svoje spomine.

(Konec prihodnjič.)

Mara Rendića.

Črtica iz Bosne. Napisal R. Perušek.

(Konec.)

VIII.

Komu naj bi se bila tedaj v svoji stiski zatekla? Da pri tujcih in inovercih ne najde ljudi, ki bi se zanimali za »lahkomiselno deklino«, kakor so jo najmilejše imenovali, in če ji robatejša imena dajali, to ji je bilo jasno. Tako se ji tudi pri sovražnikih ni bilo nadejati sočutja po prizorih, ki so se vršili pri mitropolitih, in po strogih nazorih, katere je gojilo pravoslavno občinstvo o takih stvareh.

Mara in Savka sta dolgo premišljevali svoj položaj, ko jima pride pomočnik, kakor »deus ex machina«. To je bil njen nekdanji skrbnik, stari čizmar Vuković.

Nekega dne je stopil v sobo ter stal pred presenečeno Maro, ki je obleдела in zopet zardela ter bila v vedni zadregi. Vuković, kateremu so se jasno poznali sledovi pijanstva — krvave oči, nemirni pogled, zabuhlo lice — in ki je zaudarjal po rakiji, je dejal:

»Nič se me ne straši! Nisem prišel, od tebe česa zahtevati. Čeprav imam raztrgano suknjo in umazano perilo, nisem prišel prositi, da me ti podpiraš. Jaz vem, kako je s teboj. In da vidiš, kako sem bil vedno dober varuh, ti stavljam to-le ponudbo: »Pojdi zopet k meni

na dom, ki ti je vedno odprt. Pridi tja — dobro te hočem čuvati in za-te skrbeti kakor oče.«

Mari sicer ni bilo nič posebno milo, vračati se v hišo čišmarjevo, toda velika stiska njena in prigovarjanje Savkino sta jo pripravili, da je sprejela ponudbo Vukovićevo. Tako se je torej zgodilo, da se je preselila v ono hišo na Alifakovcu, kjer se je bila začela njena tragedija, in kjer se je imela zvršiti.

Toda motil bi se, kdor bi mislil, da so Vukovića vodila zgolj blaga čuvstva človekoljubja in usmiljenja. Kakor drugi ljudje, tako je bil čul tudi on, da je bivši ljubimec Marin ostavil šeststo goldinarjev zapuščenici. Šeststo goldinarjev je bilo za one ljudi v onih razmerah velikanska vsota, pravo bogastvo; njemu pa je primanjkovalo najnavadnejših sredstev, s katerimi bi si tešil svojo žejo. Obšla ga je želja, da bi bil vsaj tudi on nekoliko deležen tega, po njegovih mislih, neusehljivega vira. —

Bržko je stopila Mara v njegovo hišo, se je kmalu požuril ter stopil pred policijskega ravnatelja, mu ponižno razložil, da je on nekak sorodnik in varuh Mare Rendića, ki se je vrnila v veliki stiski v njegovo hišo, in da jo je on drage volje in človekoljubno zopet sprejel. Povedal mu je pa tudi in sicer s prav živimi besedami, kak siromak da je sam, kako si celo sam za-se težko služi vsakdanji kruh, kamoli da bi mogel še Maro hraniti ter skrbeti za-njo, posebno sedaj, ko pričakuje poroda. Prosil je torej gospoda predsednika, naj njemu izroči ono vsoto, katera je namenjena Mari, in katero je ona tako brezpačetno zavrnila.

Njegova prošnja pa ni imela takoj zaželjenega uspeha. Nadejal se je, da mu policijski ravnatelj kar meni nič tebi nič izroči denar, a da bode on z njim razpolagal po svoji voljici. A ta mu je razložil, da se mora o vsej stvari najpreje poučiti, je-li Mara res pri njem, ima-li on kake stroške z njo, je-li ona zadovoljna, da se njemu izroči denar itd.

Nezadovoljen je odšel od neizprosne gospoda. Zato pa je z vso zgovornostjo pripravil Savko, da je tudi ona pregovarjala Maro, naj sprejme ostavljeno vsoto. Mara se je naposled združenim prigovorom res vdala, uklonila svoj ponos ter sprejela v sili oni denar, katerega je bil Alfred ostavil kot odkupnino.

Odšli so torej vsi trije k policijskemu predsedniku ter mu odkrili svoj sklep. Govoril je za vse stari Vuković. Savka je bila prisotna le zato, da ne bi stari čišmar kako prevaril svoje oskrbovanke. —

Maro je bilo silno sram, in vedno si je zakrivala obraz ter samo prikimovala ali malobesedno odgovarjala na vprašanja predsednikova.

Toda tudi sedaj je bilo veselje čizmarjevo samo polovično; policijski predsednik jim je razložil, da se mora polovica denarja ostaviti pri sodišču kot vrhovnem skrbništvu za dete. Obljubil je, da ta posel sam opravi in tudi sam poišče primerne skrbnika za dete. Drugo polovico vsote je izročil s privoljenjem Marinim Vukoviću, ki je sprejel bankovce s tresočo se roko, saj jih ni bil še nikdar toliko skupaj videl, kamoli v rokah imel. Za te novce se je moral pa zavezati, da bode skrbel za svojo nečakinjo in njeno dete, dokler si bode Mara zopet mogla sama kruh služiti. Tako so odšli zadovoljni domov.

* * *

Preteklo je nekaj mesecev, in zavlada je huda zima; bilo je v začetku meseca januarja okoli pravoslavnega bogojavljenja, ko je Mara porodila dekletce, kateremu so nadeli pri krstu isto ime, kakor materi.

Novega člana človeške družbe ni bil nihče vesel; tudi čustva matere so bila različna, ko je premišljala usodo, ki čaka njenega deteta, ki mu je vtisnjena na čelo, kakor podedovani greh, sramota nezakonstva, in ki mu bode dedina beda in siromaštvo materino.

Hudi duševni udarci, kateri so ves čas padali na ubogo Maro, in materijalna beda, v kateri je bila živela že več časa, vse to ji je zmajalo trdno zdravje; nihče ne bi bil po razmerno tako kratkem času spoznal nekdanje cvetoče dekline. Tudi dete je bilo drobno in slabo. Obedve, mati in hči, sta bili potrebni največje nege; potrebovali bi bili obe krepke hrane, a nestajalo je hrane i materi i detetu. Neizkušnost in nevednost Mare in Savke in zanikarnost Vukovićeva poleg siromaštva in ukoreninjene navade so bile krive, da niso pazili ni na skromnejše zahteve higijene. Zato sta hirali mati in dete. Sreča pa je bila, da je Savka posluževala tudi v hiši nekega avstrijskega višjega uradnika; in tako je zvedela o bednem položaju Marinem tudi uradnikova soproga, ki je bila že preje čula govorico o Mari. Nekaj iz dobrosrčnosti, nekaj iz radovednosti se je jela pobliže zanimati za-njo ter ji je pošiljala perila in čvrste hrane in poučila tudi Savko, kako naj ravna z bolnico in z detetom.

Nauki in podpora te plemenite dobrotnice bi bili morebiti provzročili ugoden prevrat v zdravju obeh, Mare in njene hčerke, ako ne bi bil nepričakovan dogodek siloma končal Marine drame.

IX.

Odkar je bilo denarja v hiši, da ga Vuković nikdar ni toliko skupno videl, so se začeli za starega pijanca veseli dnevi; privoščil si je sladko žgoče tekočine vsaki dan nekoliko, a one prilike, ko se je prekomerno napil, so se vedno množile, tako da je bil v nekaki neprestani omotici.

Posledica je bila, da so se novci tajali, kakor sneg ob pomladnem solncu, in da je bil že dve tretjini denarja odnesel v vinarnico in žganjarnico. Kaj bo, kadar zmanjka denarja, na to ni mislil. Mara in Savka si nista upali ziniti, a tudi mislili nista, da denarja tako brzo nestaja.

Nekega večera je prikolovratil čišmar popolnoma pijan domov. Težavno je našel ključ v žepu svojih širokih čakšir¹⁾ in še težavneje ga je vdrl v luknjo ključalnice in srečno odklenil vrata. Ko se je prip plazil skozi vrata, se je ponavljal isti prizor pri zapiranju vrat. Na posled je ostavil ključ v vratih in prišel v svojo spalnico . . .

Noč je bila izredno mrzla. Sneg je škripal pod nogami, in na mnogih mestih so bile cestne luže do dna zmrzle. Burja pa je brila ter prihajala ponočnim potnikom skozi obleko do kosti.

Soba, v katero je stopil Vuković ves premrzel, ni bila zakurjena, saj njenega stanovalca ni bilo ves božji dan doma. Ker okna in vrata niso bila dobro zadelana, ni bilo čuda, da se je čutila burja celo v sobi. Vukoviću je bilo mraz; zategadelj je začel sam s seboj govoriti, da v tako mrzli sobi ne more spati.

Sklenil je zanetiti ogenj, a ne v peči nego na mangali.²⁾ Poiskal je kresilo in gobo, ukresal ogenj, na tlečo gobo je vrgel nekoliko kučine³⁾ in potem je nasul oglja. Ko se je kučina zapalila, je jel vanjo pihati, da je vzplamtela, in da se je na njej oglje vnelo. Ker je bil še vedno močno vinjen, se je na nogah nemirno zibal, in ko se je pripognil do mangale, da bi na njej zopet pihnil v oglje, jo je zvrnil, in žareči kosi kučine in oglja so se raztresli po tleh.

Vuković je hitro zgrabil mangalo, jo postavil zopet na noge in kar z rokami pobiral oglje in kučino ter metal na mangalo, ostalo pa je potlačil z mokrimi opanki. Potem je še enkrat natresel kučine in oglja ter se končno zvrnil na ležišče, kjer je kmalu zadremal in spal, kakor da bi bil ubit . . .

¹⁾ hlač.

²⁾ Železni skledi za žerjavico na visokih nogah.

³⁾ otre, ogreb, zadnje najslabše gradivo.

Ko se je pa bila mangala zvrnila, je odskočilo nekoliko isker dalje, nego je moglo motno oko starega opančarja videti. Neznatna iskrica je skočila v kup kučine, ki je bila nameščena blizu vrat. Preprih, ki je vlekel od okna do vrat, je netil iskro, ki je dobivala obilo hrane v kupu kučine. Odtod je jel plamen lizati bližnji minder, na katerem so bile slamnice ugodna tvarina razjedajočemu plamenu. Hipoma je jela suha slama goreti; ob enem pa se je napolnila soba z gostim dimom, ki je pijanega starca tako omamil, da se ni mogel dvigniti. Skoro je jela tleti tudi obleka, goreti leseno pohištvo. Švigajoče iskre so se ujele v raztrganem stropu, in skozenj je slednjič plamen prejedel tudi leseno streho ter odprl pot obilemu zraku, tako da je bil skoro oni konec hiše, v katerem je stanoval Vuković, ves v plamenu. Stene same, ki so bile iz črpiča napravljene, so jele tleti, ker se je bila vnela rezanica, pomešana v ilo črpičevo.

Hipoma je zbudil strel z žolte trdnjave spavajoče Sarajevce iz sna. To znamenje je povzročilo vselej velik strah, ker vsaki ogenj v soseščini je bil grozno nevaren, posebno ob burji. Ker so bile ulice jako tesne, poslopja pa večinoma iz lesa in črpiča postavljena, so se sosednje hiše kaj lahko vnele. Vse je torej skočilo pokoncu, ko je strel naznanil nočni požar.

Ko so sosedje opazili v svoji bližini ogenj, so bili kaj hitro na nogah; na pol oblečeni so hiteli venkaj, da vidijo, kaj da je. Moški so zlezli na krove in čakali s kebli vode, katere so jim podajali domačini, ako bi bilo treba gasiti; ženske so tarnale, otroci cvilili od strahu in mraza. Da bi bil kdo izkušal gorečo hišo Vukovičevo gasiti, to ni prišlo nikomur na um; kdor ni imel baš strahu, da mu se zapali lastna hiša, je stal od daleč in zijal radovedno, kako se širi ogenj in razjeda hišo Vukovičevo. Šele ko so prihiteli vojaški požarniki, je nastal red; radovedne gledalce so odpodili in potem so začeli svoj posel z vojaško določnostjo, tako da se jim je posrečilo očuvati sosednje hiše, na katere so padali goreči snopi slame in žareče oglje...

Ko je zagrmel strel s trdnjave, se je prebudila v svoji izbi tudi Mara, ki je bila že preje, na pol prebujena, čula nekako prasketanje; tudi jo je dušil razširjajoči se dim. A globoko spanje in omamljajoči dim ji ni dal priti povsem de sebe, dokler je ni grom z bližnje trdnjave popolnoma prebudil. Hipoma je razumela, kaj da se godi. Skočila je z ležišča, hitela k vratom ter jih odprla, a pri tej priči se ji je privalil nasproti gost dim, skozi katerega se je bliskal plamen. Tu ni bilo več časa se premišljati. Zgrabila je dete in na pol gola, v sami

košulji in v lahkem krilu je hitela k vratom ter jih odklenila, ker je bil po sreči Vuković ključ v njih ostavljen.

Prišla je srečno na plano, a tedaj ni vedela ni kod, ni kam. Ljudje se niso brigali za njo, ker sosedje so imeli sami zadosti skrbi, da se ne bi ogenj polastil tudi njih poslopij, tujci pa so radovedno gledali čudno prikazen in niso vedeli, kako bi ji pomogli.

Tako je tavela reva v groznem mrazu bosa in nezadostno odeta ter pritiskala k sebi dete, v tanko plenico zavito, tako da sta obedve stekali od mraza. Iskala je Vukovića, a ni ga bilo nikjer. Sedaj ji je šinilo v glavo, da je morebiti še v goreči hiši. Glasno je vpila, naj ga rešijo.

Ko so čuli požarniki, da je človek v goreči hiši, so izkušali prodrati v sobo skozi vrata, a ogenj in dim nista dala nikakor, da bi bil mogel kdo v sobo. Izkušali so dospeti v sobo skozi okno na oni strani poslopja, ki še ni bilo v plamenu, toda železne rešetke¹⁾ so zapirale ta pot. Izkušali so razriti zid okoli rešetk, toda čeprav je bil iz črpiča, se je vendar upiral udarcem krampov toliko časa, da je bilo že prepozno.

Ko so drugo jutro potem razmetavali dogorele, a še vedno se kadeče razvaline, so našli povsem osmojeno truplo Vukovićevo. Poznalo se je, da se je naposled prebudil ter se izkušal rešiti, toda zastonj; dim ga je zadušil, potem pa plamen ožgal . . .

Mara je zmrzovala s svojim detetom mnogo časa pod milim nebom, dokler ji ni eden vojakov ogrnil svojega plašča. Prihitela je bila tudi Savka, ko je zvedela, da gori v bližini njene varovanke. Našla jo je povsem izven sebe; nenadni dogodek, strah in skrb ter mraz so tako silno vplivali na njo, da so ji obnemogle duševne sile.

Savka je odvedla Maro s seboj kakor otroka v svoje stanovanje. Tam je zakurila peč, položila Maro in dete v toplo posteljo ter ji dala nekoliko rakije, da se ogreje.

Sedaj šele je obrnila svojo pozornost tudi na dete. Čudno je bilo, da ves ta čas ni vekalo, sedaj, ko se je segrelo, se je začelo tresti in zvijati, in usta so se mu penila. Savka je poskušala vsa domača sredstva, kakor jih znajo stare žene, a nobeno ni pomoglo.

Proti jutru pa je bilo dete rešeno bolečin in se je srečno preselilo v večnost s tega sveta, kjer ga tako ne bi bilo čakalo nič dobrega.

¹⁾ mreža; vlada je pozneje zaukazala, da mora v vsaki hiši ostati vsaj eno okno brez železnih rešetk, da se ne bi ponavljali o požarih taki slučajih.

Po hudem duševnem in telesnem naporu je Mara zaspala. Toda ta sen je bil nemiren in ni dolgo trajal; kmalu se je prebudila. Čutila je v sebi grozno vročino in zaželela je vode, in dali so ji piti; toda s tem si ni žeje ohladila, nego tem hujša vročina ji je zagorela v telesu; glavo ji je hotelo raznesti, začelo se ji je blesti, in govorila je besede brez pravega smisla. Hotela je imeti svoje dete ter je stiskala blazino k sebi, češ, da je to otrok, katerega ji hote ugrabiti. Huda vročina jo je bila spopadla.

Savka je ni mogla pridržati v svojem stanovanju, zatorej je prosila mestno oblast, da je dala prenesti bolnico v vakufsko¹⁾ bolnišnico.

Tamkaj so jo res izlečili in odpustili v svet. Toda kako jo je bila bolezen zdelala! Postala je drobna in suha; lica njena so bila bleda in upadla — s kratka: nekdanje cvetoče, vesele Mare ni bilo več spoznati.

X.

Prišedši iz bolnišnice, se je naselila Mara pri svoji stari prijateljici Savki, in le-ta jo je negovala, kakor mati. Ker ji je bilo dete umrlo, ji je izplačalo sodišče po dovršenih formalnostih onih tristo goldinarjev, kateri so bili za-njo naloženi, in s tem sredstvom si je mogla privoščiti boljšo hrano.

Toda niti teh tristo goldinarjev ni vseh potrošila; suha bolezen se je Mare prijela ter jo spravila v zgodnji grob.

Ko se je spomladi jel tajati sneg, ko je solnce jelo toplejše sijati ter so se ptice vračale z juga in je popje pokalo . . . tedaj so jo često peljali na prisojne obronke vrhu Alifakovca.

Poslednjič je vzplamtela luč življenja še enkrat. Čutila se je boljše in olajšano, in zdelo se je, da se obrača nje zdravje na bolje; toda pomladanski vetrovi so ugasili to luč.

Nekega dne se je pomikal kratek izprevod skozi ulice sarajevske. Na čelu je bila dvojica dečkov, ki je nosila ripide²⁾, za njima je pel star pop smrtno opelo »Svjatij Bože, svjatij krepkij, svjatij bez-smrtnij, pomiluj nas!«, a štirje najeti možje so nosili odprto krsto, v kateri je ležalo truplo Marino. Ob vzglavju trupla, s plahto pokritega, je bila roža, katero je bila namestila Savka.

Mara je bila v svojem življenju brez prijateljev, zatorej se niso nosilci krste menjavali, kakor je sicer običaj. Tudi za krsto je stopala

¹⁾ vakuf = zaklad za dobrodelne namene.

²⁾ svete podobe na drogih.

samo stara Savka, ki je bila tudi preskrbela pogreb od ostankov Marine gotovine, in nekoliko otrok iz bližnjih hiš.

Ljudje so srečavali izprevod, a nihče se ni zanimal zanj. V nekaterih hišah, katerih stanovniki so poznali Maro, so stikale ženske svoje glave pri oknih, in iz njih ust je prihajalo več besed prezirnega zaničevanja, negoli usmiljenja . . .

* * *

Nekoliko let pozneje je bilo čitati v dunajskih časopisih med »Novicami izpred sodišča« to-le: (Propalica). Danes je bil pred porotnim sodiščem obsojen zaradi tatvine na tri leta hude ječe človek, ki zbuja pozornost zaradi svoje prošlosti. Alfred pl. Hillern — to je ime obsojencu — je sin visokega dostojanstvenika ter je bil še pred nekaj leti častnik v c. in kr. armadi. Prideljen je bil vojaškemu magazinu v Przemislu. Ker je bil strasten kartač, je zaigral poleg svoje plače tudi še precejšnji imetek, ki ga je bil podedoval po očetu. Ko je bil ves imetek potrošil, vendarle ni nehal streči svoji strasti; ker pa mu sreča ni bila vedno prijazna, je napravil dolgov, katere sta njegova dva brata poravnala. Ker se je pa nadlegovanje Alfredovo večkrat ponavljalo, sta sklenila brata, da mu ne pomoreta nič več, češ, da morata skrbeti vsaki za svojo deco. V tej zadregi je začel prodajati robo iz vojaške zakladnice in to je počenjal toliko časa, dokler ga niso zasačili. Dobrohotnost svojih načelnikov je imel zahvaliti, da je smel vojaško čast odložiti, ne da bi ga postavili pred sodišče; škodo, katero je bil napravil vojaškemu erarju, so poravnali njegovi drugovi z radovoljnimi doneski. — Odšel je na Dunaj in dobil službo pisarja pri znanem advokatu. Toda plača ni zadoščala njegovim potrebam, zatorej si je izkušal po krivih potih pridobiti potrebnih sredstev za ugodno življenje, kakršnemu je bil vaje. Izmamil je v odsotnosti svojega predstojnika različnim strankam večje in manjše zneske pod različnimi pretvezami. Zaradi teh prevar je bil danes na zatožni klopi. — Pri razpravi se je tudi doznalo, da je ukradel svojemu principalu zlato uro z verižico, katero je bil le-ta nekoč pozabil v pisarnici, a je pozneje ni več ondi našel. — Sodišče je izreklo, da se ima odgnati v svojo domovino, čim prestane kazen, in da se ne sme več vrniti na Dunaj.

Idrijski rudnik.

Ob štiristoletnici njegove najdbe.

Spisal Jos. C. Oblak.

Blizu meje med Goriškim in Kranjskim, na notranjski zemlji, v globoki kotlasti dolini v podnožju visokih planin leži mesto Idrija, ki je vzpričo bogatih rudnikov živega srebra znano po vsem svetu. Strmo se vzpenja v nebo na vzhodni strani idrijske kotline Magdalenska gora, Kobalove planine na severovzhodni, Struške gore s svojimi izrastki pa na jugozahodni strani. V okrilje teh gora, katerih višina se vzdiga do 900 m, je stisnjeno — kakih 330 m nad morjem — mestece Idrija.

Ob obeh bregovih potoka Nikove, ki se izliva na vzhodnem koncu mesta v Idrijco, se slikovito vrste bele hišice, raztresene nekaj po dolini, nekaj pa po bližnji brežini, med zelenimi vrtiči. — Kaj ljubek pogled se nam odpre na prijazno mesto s kake višine. Oglejmo si je nekoliko natančneje!

Skoro sredi mesta se vzdiguje, viden že od daleč od vseh strani, mogočni zvonik lepe mestne župne cerkve sv. Barbare. Na majhnem holmcu stoji častitljivi stari grad, nekdanj imenovan »Gewerkenegg«, sezidan v podobi četrkotnika v dve nadstropji, z dvoriščem v sredi in s stolpi na treh straneh. Zgradili so ga l. 1531., da bi bil Idrijčanom v bran in zavetje proti Benečanom in Turkom, ki so tačas, kakor je znano, često napadali naše dežele; zdaj so v njem nameščeni rudarski in drugi uradi, pa tudi shrambe za živo srebro in cinober.

V podnožju Rožnega hriba čepi najstarejša mestna cerkvena, sv. Trojice, raz vrh zelenega hriba (412 m) pa zre prijazno doli na mesto cerkvena sv. Antona. Južno stran mesta opasujejo rudarska poslopja; tukaj je tudi vhod v rudnik, po katerem je zaslovela Idrija.

Letos je minilo 400 let, odkar se je našel ta vir bogastva.

Kako vse drugače je bilo v tej dolini, kjer je posejanih zdaj na stotine hiš, kjer zdaj živi in trpi na tisoče ljudi — pred štirimi stoletji! Temni, prastari gozdovi so pokrivali to pokrajino; divje zveri so se klatile po neprodirnih hostah, in le kak ubožen ogljar se je v njih ustanovil ter si postavil borno leseno kočico — sicer pa ni bivala tod živa duša. A dandanes je v tem pred 400 leti tako zapuščenem in divjem kraju velika naselbina — slavno rudarsko mesto

Idrija s 5000 prebivalci, izmed njih 1200 delavcev — mesto, ki je za Ljubljano največje na Kranjskem, in ki je dalo slovenski domovini že toliko odličnih mož. Kajti Idrija je rojstno mesto dveh škofov, Kavčiča in slavnega slovenskega mecenata Wolfa, rastlinslovca Hladnika, ministra grofa Inzaghija, skladatelja Fajgelja i. dr. Tudi Karel Dežman je bil Idrijčan.

Leta 1497. — tako pripoveduje Valvasor v »Slavi vojvodine Kranjske« — je našel po naključju neki kmet, čigar ime nam ni znano, živosrebrni rudnik.¹⁾ — Bil je škafar ter je baje imel svojo kočo blizu kraja, kjer stoji zdaj cerkev sv. Trojice. Ko je bil nekega dne pripravil svojo leseno robo, da jo ponese drugi dan na prodaj v Škofjo Loko, je videl, da ena posoda pušča; nesel jo je k studenčku, ki je izviral blizu njegove kočice, češ, da se zamoči, in jo pustil tam čez noč. Drugi dan je prišel po-njo, pa posoda je bila silno težka. Ko je pogledal vanjo, je videl, da se na dnu leskeče nekaj srebrnkastega; odlil je nekoliko vode, in na dnu je ostala neka tekoča srebrnkasta stvar, katere naš škafar ni poznal; bilo je živo srebro, ki se je bilo po noči nateklo z vodo vred v posodo ter ostalo vzpričo svoje teže na dnu. Zdaj pa hajdi z njim v Škofjo Loko k zlatarju!

Silno radoveden je bil v Škofji Loki zlatar, kje je dobil mož to kovino, ter vsekakor je hotel to zvedeti od kmeta; seveda je on dobro vedel, da je to dragocena kovina, živo srebro — kateremu je bila tačas slučajno padla v Italiji cena za tretjino. Toda navzlic vsemu pozvedovanju ni mogel od kmeta ničesar zvedeti, kajti ta je lepo molčal o tem in se delal nevednega. Ko je dobil za srebro svoj denar, je odšel proti domu.

Med potjo pa se mu je pridružil — kakor poroča Valvasor — »Landsknecht Canzian Anderlein«; temu človeku se je posrečilo, da je izvabil iz kmeta, kje da je dobil živo srebro; škafar mu je zaupal in mu povedal ves prigodek ter mu tudi pokazal kraj, kjer je zamakal posodo. — Anderlein je kmalu najel nekaj delavcev ter začel kopati. S tem je bil storjen začetek idrijskemu rudniku, o katerem se je kmalu razširil glas daleč po svetu.

Toda iz početka ni šlo delo nič kaj od rok; manjkalo je zlasti potrebnega denarja, manjkalo potrebne vednosti v rudarstvu. Že l. 1504. je prevzela podjetje neka družba, kateri na čelu je bil neki Valentin Kutler, in katera je nadaljevala delo na ravnem. Pa tudi Kutlerjevi družbi od začetka sreča ni bila posežno mila; po nobenem rovu niso mogli priti do rude in zato so pričeli kopati navpik v

¹⁾ Goriški zgodovinar Bavčar meni, da je bilo to l. 1490.

globino. Dolgo, dolgo niso mogli zaslediti živosrebrne žile, tako da je Kutler že popolnoma obupal ter mislil, da je rudnika konec; denarja mu je že bilo zmanjkalo, in bal se je, da mu delavci ne ustavijo dela ter siloma poterjajo mezdo, katere jim že davno ni redno izplačeval. Skoro 400 metrov na globoko so bili že prevrtali rudarji brezuspešno, kar prikopljejo dne 22. junija leta 1508. — ravno na god sv. Ahacija — do bogate rudne žile. Velikansko veselje je navdalo vse delavce; pustili so delo ter hiteli h Kutlerju, da mu naznanijo svojo srečo. Kutlerjeva žena, ko je začula krik in vrišč, je mislila, da so rudarji ostavili delo ter prišli terjat zasluženega plačila; strgala je raz sebe zlato verižico ter jo vrgla delavcem — zadnjo dragotino, ki ji je bila še preostala — ter jih je rotila in prosila, naj prizaneso njej, možu in njenim otrokom. Kdo more torej popisati njeno veselje, ko zdajci zve, kaj je vzrok velikemu hrupu.

To je bil znamenit dogodek v zgodovini idrijskega rudnika, in v spomin na ta dan so imenovali to jamo »jamo sv. Ahacija«. Papež v Rimu je na prošnjo Kutlerjevo dovolil, da se obhaja vsako leto na dan sv. Ahacija veličastna procesija kakor ob sv. Rešnjem telesu. In s koliko slovesnostjo se vrši še dandanes vsako leto 22. junija ta procesija! Ob vseh cestah so naslonjene veje, vsa okna ozaljšana s cveticami in razsvetljena; z rudarsko godbo na čelu korakajo za izprevodom v prazničnih oblekah vsi uradniki in dostojanstveniki, veterani in rudniški delavci.

Cesar Maksimilijan I. je na prošnjo Kutlerjevo njegovi družbi potrdil pravico do rudnika, a sebi pridržal pravico, da sme začeti na svojo roko rudarsko podjetje; zahteval je ob enem desetino od izkopanega živega srebra. —

Idrijski rudnik je hitro zaslovel daleč po svetu; od vseh krajev so vreli rudarji v Idrijo ter se naselili tu, največ seveda iz bližnje okolice, zlasti pa Tolminci, ki so bili prvi rudarji. 688.

Cesar Maksimilijan je potrdil še eno rudarsko društvo, pri katerem so bili Gabrijel grof Ortenburški, kardinal Khlesl, Hans pl. Turjaški, Sigmund pl. Ditrichstein i. dr.; pozneje (po l. 1508.) je pristopil k njim tudi ljubljanski škof Krištof, kakor pripoveduje Hicinger, in razen teh podjetnikov se omenja še Salcburžan Fr. Kaiser.

L. 1509., za prve beneške vojne, so Benečani osvojili Idrijo ter se polastili rudnika; na povelje cesarjevo sta jih tedaj prepodila stotnik Erik, vojvoda brunšviški, in ljubljanski škof Krištof.

To leto je pričel tudi deželni knez cesar Maksimilijan na svojo roko kopati tako zvaní »knežji rudnik«. S tem se je rudarstvo v Idriji zelo povzdignilo.

Dve leti potem, ko sta bila Erik Brunšviški in škof Krištof srečno pregnala Benečane, je zadela idrijski rudnik velika nesreča. L. 1511. je bil po vsem Kranjskem močan potres, ki je bil zlasti za Idrijo usoden. Velik del hriba na vzhodni strani Kobalovih planin se je utrgal vzpričo potresa, in velike skale so se zvalile v Idrijco ter jo zajezile; voda je silno narasla ter silila v jame; segala je prav do kraja, kjer stoji sedaj kapelica sv. Ivana Nepomuka, to je blizu gradu pri mostu. Ko so ljudje po okolici zvedeli o tej nesreči, so od vseh strani prihitali na pomoč; kopali so — bilo jih je nad 500 — noč in dan, da bi odprli vodi pot. Srečno so prekopali jez, ki ga je tudi voda sama pomagala predreti, in tako so rešili Idrijo. V spomin na to veliko, a srečno odvrnjeno nevarnost so sezidali hvaležni Idrijci zgoraj omenjeno kapelico.

Da so sčasoma nastali prepiri med posameznimi rudarskimi podjetniki, kaže to, da je nastavil cesar Maksimilijan l. 1514. prvega rudniškega sodnika, Viljema Neumanna, s pooblastilom, da čuva pravice posameznih deležnikov in podjetnikov, razsoja nastale prepire, in da pobira cesarski davek. —

L. 1520. so pričeli izdelovati jamo sv. Katarine, in cesar Ferdinand I., ki je nastopil vlado po smrti Maksimilijana, je pričel l. 1523. kopati jamo sv. Jurja. — Ko je imel grof Gabrijel Salamanca (1527 do 1540) v najemu goriško grofijo, si je pridobil tudi delež pri idrijskem rudniku ter ga marljivo izkoriščal.

Kakor vidimo, je bilo v Idriji ob tem času že polno rudarskih podjetij, a rudarstvu to ni bilo v prid in napredek, ampak celo v kvar.

Za vlade cesarja Ferdinanda so napadali, kakor je znano, še vedno Turki slovenske dežele, in ker so vznemirjajoče vesti prihajale tudi v Idrijo, ki je bila malo po beneški osvojitvi okusila vojno bedo, tedaj so sklenili rudniški podjetniki, da sezidajo grad; začeli so ga graditi l. 1520. in ga dogradili l. 1531. ter mu nadeli ime »Gewer-
682 kenegg« t. j. »Rudniški grad«. Sicer ga jim, hvala Bogu, ni bilo treba rabiti, za kar je bil namenjen, a ni dosti manjkalo, in rabili bi ga bili. Nekaj desetletij pozneje, namreč l. 1559. so pridrli Turki v Logatec, in kakor pripoveduje pravljica, ki še živi med narodom, so bili dospeli že »na gore« blizu cerkve sv. Magdalene. Zgodilo pa se je čudo. Turški paša se je norčeval ter dejal, da bode njegov konj še tisti

dan zobal oves iz predpasnika sv. Magdalene. Turkom so se na te besede jela udirati tla . . .

V istem letu kakor »Gewerkenegg« so dozidali tudi prvo idrijsko cerkev, sv. Trojice. V začetku so morali hoditi idrijski rudarji k službi božji k »Fari« ali v Spodnjo Idrijo; skoraj uro hoda je bilo do tja, in po zimi je bila pot zelo slaba in težavna vzpričo plazov. Do l. 1522. so hodili idrijski rudarji k maši v Spodnjo Idrijo; to leto pa je dobila tudi »Idria mineralis« svojega kaplana — nekega Jerneja Singerja, pozneje župnika v Gradu (Bledu). Le-ta je opravljal službo božjo v mali kapelici, od l. 1531. pa, ko je bila dovršena prepotrebna cerkev sv. Trojice, v tej novi cerkvi.

Pozneje so hodili opravljat službo božjo v Idrijo tudi kapucini od Sv. Križa v Vipavski dolini, kjer jim je l. 1643. Friderik grof Attems poleg svojega gradu sezidal samostan. — Sedemnajstkrat na leto so priromali čez Črni vrh v Idrijo maševat in sicer v adventu in v postu. Zato so jim dajali Idrijčani drv, kolikor so jih potrebovali. V cerkvenem oziru je pripadala idrijska kaplanija do polovice 18. stoletja k oglejskemu patrijarhatu, v političnem pa sploh vse povirje Idrijce pod gosposčino tolminsko.

L. 1532. je zadela nova nesreča Idrijo; nad 70 delavcev je bilo to leto podsutih, nekaj vzpričo neprevidnega in brezskrbnega ravnanja delavcev samih, nekaj pa vzpričo nevednosti in nespretnosti rudarskih nadzornikov. Še zdaj se imenuje oni kraj, kjer se je zgodila velika nesreča, »mrtvaška jama« (Todtenteufe).

Cesar Ferdinand I. je ustanovil l. 1553. za stare in onemogle rudarje državno bolnišnico; dal je tudi idrijskim rudarjem pravico, da sijejo govejo živino pasti po cesarskih gozdovih, kjer je ne nadleguje živosrebrna para, ki je živini kakor ljudem zelo škodljiva. — Toda te in druge enake ljudomile naredbe so se sčasoma zopet odpravile; položaj idrijskih rudarjev se je vedno hujšal, in v Idriji sta se polagoma udomačili siromaštvo in beda in se še do današnjega dne nista do cela izselili . . .

Ferdinand I. je izdal tudi poseben gozdni red, po katerem so bili gozdovi idrijske, vipavske in svetokriške grajščine odmenjeni idrijskemu rudniku in še dvema drugima rudnikoma (od l. 1759.—1877. tudi Trnovski les). Saj so pa tudi veliko lesa potrebovali za podpore v rovih, katerih je nastalo sčasoma vse polno z različnimi imeni, in pa za kurjavo pri pridelovanju živega srebra, katerega se samočistega, tekočega v naravi nahaja jako malo. Pridelovanje pa je bilo v začetku zelo primitivno. Raznotere živosrebrne rude, pomešane z drvi, so na-

grmadili na velik kup, katerega so zakrili z zemljo in potem podkurili ter pustili toliko časa, da se je ohladil; tekoče živo srebro so potem polovili v usnjate vreče. — Dandanes se žgo obdelane in razločene rude v pečeh, ki so osnovane po najnovejših izumkih in najboljših pripomočkih.

Nisem si zastavil zadače, da popišem, kako so nekdaj topili in pražili rudo, kako so se te priprave v teku stoletij izboljševale, pa tudi včasih nazadovale in zopet izboljšale, kake poskuse so delali posamezni odlični veščaki, a kdor se zanima za vse to, temu gotovo dobro dojde imenitna Hacquetova knjiga »Physikalische Erdbeschreibung« iz prejšnjega stoletja. —

Nova doba je napočila Idriji in njenim rudnikom, ko je nastopil po smrti Ferdinanda I. vlado v notranjeavstrijskih deželah njegov sin Karol. Le-ta je izprevidel, zakaj da ne uspeva rudarstvo v Idriji tako, kakor bi moralo; bilo je namreč preveč rudarskih podjetij, in ne le, da so pogosto nastali med njimi prepiri, ampak zabredla so tudi vzpričo nezdrave konkurence v dolgove ter niso mogla niti redno plačevati delavcev, niti davka cesarju, in često so morala prositi denarne podpore. Vsa ta razkosana podjetja je bilo treba po Karolovih mislih združiti v eni roki v eno podjetje, in zato se je začel nadvojvoda pogajati z rudarskimi družbami za kup; res je do l. 1580. dobil v svojo last vse idrijske rudnike, in avstrijski vladarji so jih pridržali do današnjega dne.

Po svojem rudarskem sodniku Khiselnu je Karol preosnoval rudnik po tedanji rudarski znanosti ter izdal poseben rudarski red. Po tej preosnovi ni smel nihče kopati živega srebra v obsegu nekdanjega grajščinskega posestva, nego edini rudniški urad v Idriji, in ta naredba ima po nekoliko še danes moč in veljavo; potem je nastavlil poleg rudniškega sodnika še oskrbnika in knjigovodjo (za nadvojvode Karola imenujejo viri kot rudniškega oskrbnika nekega Urbana Ainkhurna).

S temi ukrepi Karolovimi se je v Idriji marsikaj izboljšalo; red in nравnost sta se utrdila med delavci, pa tudi rudarstvo se je močno povzdignilo ter prinašalo veliko več dobička. Po Karolovi skrbi so tudi rude začeli topiti po umnejšem načinu ter kopati novo — »Barbarino jamo«.

Nadvojvoda Karol je tudi ločil Idrijo od tolminske grofovine, kateri je dotlej politično pripadala. In ko je dobil l. 1626. — tačas je že vladal Karolov naslednik Ferdinand II. — tolminsko gosposčino baron Brenner, se je moral zavezati, da bodo njegovi podložniki vedno

2 pripravljene za tovorjenje, kadar bo to zahteval idrijski oskrbnik. Tovorili pa so po »stari cesti« na Vrhniko, dokler ni stekla železnica med Ljubljano in Trstom. — Omenil sem že, da so bili Tolminci prvi rudokopi, in še l. 1786. je prosil tolminski grof cesarja Jožefa, naj oprostí vojaščine vse one Tolmince, ki bodo stalno nameščeni kot delavci v Idriji; prošnja je bila uslišana. — 684.

Ferdinand II. je tudi dal Idriji svojo gosposko, vodstvo urbarija in civilno sodišče. Tačas je Idrija tudi najbrže dobila mestne pravice.

Znano je, da je bil Ferdinand II. hud nasprotnik Lutrove vere; le-ta se je bila že za njegovega prednika razširila po vseh avstrijskih deželah ter tudi zalezla med idrijske rudarje, katerim je hodil pridigovat neki Janez Tulščak iz Ljubljane. Ljubljanski škof Tomaž Hren, goreči antireformator kranjski, je vložil tudi v Idriji l. 1628. dne 22. junija temeljni kamen novi cerkvi sv. Barbare, katero so pozneje (1636—1638) še razširili in obzidali. —

Med tem pa je tudi rudnik napredoval in vedno lepše uspeval tudi za Ferdinandovih naslednikov. Prinašal je avstrijskim vladarjem ogromno denarja; »eine rechte Schatzgrube« ga zategadelj imenuje Valvasor, ki je tačas živel ter Idriji posvetil v znanem svojem delu nekaj poglavij. Iz Valvasorjevega nemškega in iz latinskega opisa dr. Browna in dr. Popeja je razvidno, v kakšnem položaju je bil idrijski rudnik v 17. stoletju za Leopolda I., in koliko je imela od njega dohodkov država; oskrbnik je bil tačas Gašpar pl. Lichtenthurm in pozneje Wolff Sigmund pl. Rinbach.

Marija Terezija, ki je materinski skrbela za blaginjo avstrijskih narodov, je tudi za Idrijo marsikaj dobrega storila; sezidati je dala med drugim tudi gledališče, ki je izmed najstarejših v Avstriji. Tudi je podelila Idriji kriminalno sodišče (1779. l.) za svoj okraj. Zelo so se bili namreč pomnožili tatovi, ki so kradli rudo, in med njimi je bilo zlasti mnogo tolminskih podložnikov. Ker pa tolminsko sodišče tatov ni kaznovalo s primerno strogostjo — »ohne Zweifel in der guten Absicht, keine Unterthanen zu verlieren noch sie ausser Stande zu setzen ihre pflichtmässige Steuer zu entrichten«¹⁾ — zato so Tolmincem vzeli sodno pravico v Idriji. Novo rudarsko sodišče je res štiri tatove obsodilo na smrt ter jih zunaj mesta dalo obesiti v strašilo drugim. In to je neki tudi pomagalo. —

Za Marije Terezije in Jožefa II. se je tudi v cerkvenem oziru v Idriji marsikaj izpremenilo. L. 1751. je odpravil papež Benedikt XIV. oglejski patrijarhat, h kateremu je pripadala tudi Idrija; tedaj je prišla

¹⁾ Hoff »Gemälde aus Illyrien«.

Idrija pod goriško nadškofijo, in goriški nadškof Mihael grof Attems je l. 1752. sam posvetil cerkev sv. Trojice ter pri tej priliki povzdignil idrijsko kaplanijo do samostojne župnije, ki je bila neposredno podložna goriškemu ordinarijatu, toda samo do l. 1792; kajti to leto so pridružili obe Idriji ljubljanski vladikovini. L. 1817. pa je ljubljanski škof Avguštin Gruber poveličal Idrijo v dekanijo. — Za Marije Terezije in Jožefa II. so se začeli Idrijci pogajati radi ustanovitve potrebnega novega pokopališča, a pri tem so se pojavila razna nasprotstva. V začetku so pokopavali okoli cerkve sv. Trojice, ko se je pa prebivalstvo bolj in bolj pomnožilo — samih delavcev brez vseh drugih stanovnikov je bilo l. 1747. že 450 — so začeli pokopavati tudi okolo župne cerkve sv. Barbare; dostojanstvenike in imenitno rudniško gospodo pa so za mezdo polagali tudi v cerkveno rakev. Razen tega je bilo že leta 1719. posebno pokopališče s kapelico sv. križa zunaj mesta.

Pri vsem tem je bilo bolj in bolj potreba novega prostornega pokopališča. Nekateri so menili, naj se pokopališče s kapelico sv. križa ob bregu Idrijce razširi; toda temu predlogu sta se uprla slavni botanik in zdravnik Scopoli in idrijski župnik ter nasvetovala, naj se preloži pokopališče na zemljišče rudniškega predstojnika; le-ta pa zopet s tem nasvetom ni bil nikakor zadovoljen in se je odločno protivil. Naposled so razširili pokopališče pri kapelici sv. križa, kapelico samo pa so l. 1781. pa načrtu Bernarda Schäberja, tedanjega rudniškega oskrbnika, prezidali v lepo cerkev. — Župnik, kateremu se je za malo zdelo, da ni prodril njegov predlog, ni hotel blagosloviti novega pokopališča, in morali so pozvati družega duhovnika iz goriške nadškofije. Kostni iz grobov pri mestni župni cerkvi pa so izkopali šele l. 1883. ter jih prenesli na novo grobišče. — Ker je silila voda v grobove novega pokopališča ob bregu Idrijce — bili so namreč pod gladino Idrijce — so l. 1890. nasuli grobišče za 1 m. — Leta 1891. so cerkev sv. Trojice vzdignili in popravili. —

Marija Terezija je ustanovila v Idriji »glavno šolo« s tremi razredi; njen naslednik Jožef II. pa je podaril Idrijcem celo nižjo tri-razredno gimnazijo, kateri pa ni bilo usojeno dolgo življenje, namreč samo od ustanovitve l. 1784. pa do l. 1797. —

Toda tudi nesreča ni mirovala za vlade ljudomile in Idriji naklonjene cesarice; l. 1766. so se vneli plini v rudniku, in pri tem se je ponesrečilo mnogo delavcev. —

V dobi koalicijskih vojen so Idrijo nekolikrat osvojili Francozi. General Bernadotte je prihrumel l. 1797. v mesto ter je zasedel; pri

tej priliki so Francozi v naglici odpeljali 1500 centov živega srebra in 420 centov cinobra. Dobro je bilo, da so se že naslednje leto umaknile francoske čete iz kranjske dežele. — V drugič so zasedli Francozi Idrijo l. 1805. ter ostali tam 3 mesece. —

Ni nesreče brez sreče; ta resnica je obveljala tudi v Idriji. Razkrila nam je neko doslej neznano rudo. Od dne 14.—15. marcija 1803. leta je razsajal v rudniku ogenj tako, da so morali jame potopiti; ko pa so požar udušili, so zasledili rudnino, sestajajočo iz 94,9 delov oglenca in 5,1 delov vodenca, in nadelo so ji ime idrialit ali požarovec (Branderz). —

Ko je moral cesar Frančišek I. po dunajskem miru dne 14. oktobra l. 1809. izročiti Napoleonu Primorko, večino Kranjskega, del Koroškega in Hrvaškega, in je te dežele združil Napoleon v kraljevino Ilirijo, z glavnim mestom ljubljanskim, tedaj je prišel idrijski rudnik v tretjič v last Francozov. Ta čas se je zbralo (dne 16. oktobra leta 1809.) iz okolice okolu 800 oboroženih kmetov ter napadlo francoskega rudniškega oskrbnika Toulona; ujeli so ga ter zaprli. — Napoleon je daroval idrijski rudnik redu zlatega runa; le-ta je nastavil za rudniškega vrhovnega poglavarja M. Galoisa.

Ko pa so l. 1813. pregnali cesarski vojaki Francoze iz kranjske dežele, je tudi Idrija zopet prišla pod avstrijsko oblast. —

Cesar Frančišek I. je odpravil veliko nepravilno, ki je bila zelo v kvar idrijskemu rudniku. Cesar Jožef II. se je bil namreč zavezal l. 1785. (in za njim Leopold II. 1791. l.), da bode pošiljal na Španko na leto po 12000 centov živega srebra. Pričelo se je pač živahno gibanje v idrijskem rudniku, a hoteč dobiti v naglici veliko množino živega srebra, so vedno le zasledovali bogate žile; to brezobzirno izkoriščanje je škodovalo rudniku samemu, in zato je omenjeno pogodbo uničil, kakor smo že povedali, Frančišek I. Le-ta je tudi l. 1816. posetil Idrijo in tri leta pozneje njegov sin prestolonaslednik. Razumeje se, da so oba vesela dogodka Idrižčanje praznovali s primerno slovesnostjo.

L. 1837. je zadela rudnik velika nesreča; voda je pridrla v Terezijino jamo. S parnim strojem so spravili vodo šele v naslednjem letu iz rudnika. Toda voda se ni dala nič več popolnoma zaježiti, in še dandanes jo na ta način spravljajo iz rudnika.

Komaj devet let pozneje — l. 1846. od 2. do 3. novembra po noči — je nastal v rudniku strahovit ogenj. Žalostno je čitati poročila o tej grozni nesreči; vsi oni, ki so nemudoma prihiteli na pomoč v rudniku poslujočim delavcem, so našli smrt. Neizrečena groza je zavladala po celem mestu. Sedemnajst ljudi, med njimi en uradnik, trije

načelniki in trinajst delavcev se je zadušilo v jami. Na pokopališču še vidiš piramido iz ulitega železa, na kateri je čitati imena nesrečnih žrtev iz l. 1846.

Učiteljska pripravnica, ustanovljena v Idriji za vlade sedanjega presvetlega vladarja l. 1853., se je obdržala samo do l. 1866, a marsikaterega Idrijčana je obvarovala usode siromašnega rudarja, ki bi mu bila sicer neizogibna.

L. 1883 je posetil cesar sam Idrijo. Mesto, kateremu je sicer udarjen pečat bede in siromaštva, se je za ta veseli dan kar najbolj okrasilo ter praznično opravilo, in navdušeno so pozdravljali tedaj blede idrijski rudarji presvetlega vladarja; saj baš od tega vladarja, čigar ljudomilost in modrost sta se že tolikrat sijajno izkazali, tudi oni pričakujejo, da se jim z njegovo pomočjo skoraj izboljša bedni položaj . . .

L. 1880. je bilo minilo dvesto let, odkar je idrijski rudnik v rokah avstrijskih vladarjev, prav letos pa je minilo štiristo let, odkar je bil sploh najden. —

To je na kratko očrtana zgodovina slavnega idrijskega rudnika in mesta Idrije; mnogo veselih dogodkov bereš v njej, še več je bridkih in žalostnih. Prav izza zadnjih dni smo zvedeli žalostno novico, da se je v okrožju Golice — potoka v Idriji — zopet pojavila nesrečna vročinska bolezen, ki se je bila pred par leti ugneznila v nesrečnem mestu ter tako okrutno razsajala; a že dalje časa je navidezno mirovala . . .

Štiristo let! — koliko milijonov so že pač vrgle velikanske množine živega srebra, ki so ga v tem času dvignili iz idrijskega rudnika od njegovega početka pa do današnjega dne! Številke iz posameznih stoletij naj govore!

L. 1555. so izkopali od 29. junija pa do 14. novembra, torej v treh in pol mesecih, 703 cente živega srebra. Funt se je prodajal tedaj po 6—7 gld., in znano je, da so leta 1566. kupili avgsburški trgovci — David Hang, Iv. Langenauer i. dr. — 5000 centov živega srebra za 350.000 gld.

Valvasor poroča, da je dal idrijski rudnik cesarju 1661. leta 204.675 funtov, 1662. l. 234.678 funtov in 1663. l. 255.981 funtov živega srebra.

L. 1778. se je pridelalo, kakor poroča Hacquet, 2000 centov živega srebra, bilo bi se ga pa prav lahko tudi 3000 centov, ne da bi se s tem kaj škodovalo rudniku.

Ob koncu 18. stoletja se je pridelavalo do 6000 metrskih centov na leto, pozneje samo po 1700, a od l. 1867. vedno več in 1895. leta 8000 metrskih centov.

Res, da stane tudi državo vzdrževanje idrijskega rudnika mnogo denarja, pa navzlic ogromnim, vedno se množečim stroškom ji vrže vendar lepe denarce.

In idrijskega rudnika ne bo še z lepa konec, še je zaloge za nekaj stoletij. Bog daj le — to je naše iskreno voščilo ob tej imenitni obletnici — da živosrebrni rudnik, ki je državi že od nekdaj neizčrpen vir dohodkov, skoro postane tudi bednim rudarjem vir gmotnega poboljška in trajne blagovitosti!

Gledališka pisma.

Piše dr. Fr. Zbašnik.

II.

Vsakega gledališča obstoj in napredek sta zavisna zlasti od dveh faktorjev: od dobrega, srečno izbranega repertoarja in pa od spretnega igralskega osobja. Repertoar provincijalnim gledališčem pogoditi ni kaj lahko; seveda so gledališča v velikih mestih v tem pogledu na boljšem, saj vsako izmed njih goji posebno vrsto dramatiške umetnosti.

Naše gledališče, edino slovensko, ima po eni strani izvrševati svoj kulturni poklic, po drugi strani pa mora, kakor vsako provincijalno gledališče, seznanjati občinstvo z dramatičnimi proizvodi vseh vrst ter je ob enem — zabavati.

Besede, ki jih govori gledališki ravnatelj pesniku v predigri k Faustu:

»Besonders aber lasst genug geschehen!

Die Masse könnt ihr nur durch Masse zwingen,
Ein jeder sucht sich endlich selbst was aus.
Wer Vieles bringt, wird Manchem etwas bringen.«

v naših razmerah ne veljajo samo za posamezno dramatično predstavo, temveč tudi za gledališče v obče. Sedaj naj pa kdo poskusi

in spravi v skladje kulturno zvanje našega gledališča z menjajočim se in tako različnim okusom našega občinstva! Velika naloga in jako težavna! . . .

Toda naposled bi se dal tudi pri nas sestaviti tako raznovrsten repertoar, da bi vsakdo iz njega kaj za-se prikladnega izbral, kakor pravi Goethe v gorenjih vrsticah, ako ne bi bila sestava repertoarja kolikor toliko odvisna tudi od — igralnega osobja.

Od naših igralcev se v nekem oziru itak zahteva preveč. Danes nastopijo v kaki Schillerjevi ali Shakespearjevi drami, črez par dni jih zopet vidimo v »Selanki« ali v Sudermannovem »Domu«. Kako naj zmagajo naši igralci vse to? Kako smemo zahtevati od njih, da bi se poglobili v ta ali oni način igranja, ko jih vedno pehajo od ene vrste igre k drugi? Načelo delodelja je pri gledališkem poslu, kakor pri vsakem obrtu in pri vsaki umetnosti, glavni pogoj izvrstnosti; kdor mora več poslov izvrševati, se navadno v nobenem ne popne do pravega mojstrstva. Pač vemo tudi mi — kakor mnogi drugi, poklicani in nepoklicani dobrosvetniki — da se nahaja sredstvo, ki bi odpomoglo naši diletantovski bedi, in to je: pomnožitev gledališkega osobja; vemo pa tudi, česar oni poboljšarji ne pomislijo, da za tako pomnožitev treba treh reči: prvič denarja, potem denarja in še enkrat denarja. Kako naj bi se ta tri glavna sredstva pribavila v dovoljni meri, je nam vsaj popolnoma neznan; narobe pa nam je prav dobro znano, da je med našimi ljudmi celo malo navdušenja, celo malo zanimanja za gledališče, da so celo nekaterniki, ki mu naravnost nasprotujejo! Baš gledališče nikakor ne bi smelo biti torišče za razne spletke in demonstracije; v gledališču naj bi bila nevtralna tla, na katerih bi se shajali vsi sloji naroda in vse politične stranke v bratovski slogi! Dobri sveti so pač ceneni, in v današnjih materijalističnih časih gotovo ni najslabši rodoljub oni, ki si je ohranil v prsih še nekoliko mladeniškega »svetega ognja« ter radovoljno pri-naša svoj »obolus« v prid in v prospeh tako velevažnega narodnega podjetja, kakor je slovensko gledališče! — Toda koliko je taciñ, ki razpolagajo s potrebnimi sredstvi, pa se kujajo ter skrivajo za jalovimi izgovori!

Dokler se torej ne odpro dramatičnemu društvu novi viri in novi dohodki, si kar prihranimo vse nasvete glede pomnožitve igralnega osobja. Pač pa nas bodi skrb, da zlasti z mnogobrojnim posetom gledaliških predstav posredno utrdimo tudi igralcem samim gmotno stališče, brez katerega ni nobenega napredka, a z dobrohotnim, toda pravičnim presojanjem njih zmožnosti in z radovoljnim priznavanjem

njih uspehov jim pribavimo in vdihnimo več in več umetniškega ponosa in zanosa, ki sta igralcu takisto neizogibno potrebna, kakor vsakemu drugemu umetniku, in ki utegneta našim igralcem vsaj nekoliko nadomestiti ono, česar jim mi ne moremo nuditi v polni meri — gmotno izobilje . . .

Program, ki ga je objavila intendancija našega gledališča letos, se nam zdi nekoliko ponižnejši, nego so bili programi prejšnjih let. S tem pa ne izrekamo nikakršne graje, nego vidi se nam celo prav, da se preveč ne obeta, česar potem ni moči izvršiti. Nezadovoljni bodo morda prijatelji moderne drame, ker ni navedenega v programu nobenega imena kakega znamenitejšega realističnega pisatelja. Morda so intendancijo ostrašile neljube izkušnje, ki jih je napravila dozdej s proizvodi modernih struj. Sicer pa vodstvo slovenskega gledališča obeta, da bode uprizarjalo »znamenite prikaze dramatiške umetnosti tujih narodov«, in nadejati se je, da bode med njimi tudi nekaj modernih dram.

V podrobnejši razgovor o programu, ki je bil itak objavljen po raznih časopisih, se za sedaj ne spustimo, saj nam bo za to dovolj prilike pri oceni posameznih predstav — temveč konstatujemo takoj, da se je letošnja sezona prav srečno otvorila dne 1. oktobra s Shakespearjevim »Trgovcem beneškim«.

Shakespeare je pri nas vse premalo poznan. Drugi narodi se že davno trudijo, da bi tega velikana, ki je po Stritarjevem izreku začetek in konec vse dramatike, udomačili tudi v svojem slovstvu, in posebno so si ga Nemci tako rekoč popolnoma prilastili; a na naš jezik je ubogo malo prevedenih Shakespearjevih del, in še ta so večinoma samo v rokopisu! Radi tega lahko trdimo, da izvršuje vodstvo našega gledališča nekako od slovstvenikov naših zanemarjeno dolžnost, ko spravlja Shakespearjeva dela na oder, in hvaležni mu moramo biti za to.

Vendar svoje dolžnosti proti Shakespearju še nismo izpolnili, ako se semtertja igra v našem gledališču kako njegovo delo. Prvič pride malokatera njegova drama neokrajšana in neizpremenjena na oder; drugič pa obsegajo Shakespearjeve igre toliko raznovrstnih in tudi prikritih krasot, ki se ti ne razodenejo na prvi mah, da moraš že dobro pripravljen stopiti v gledališče k njegovim predstavam, ako hočeš izčrpiti iz njih ves užitek; to pa dosežeš le tedaj, ako si že preje igro temeljito prečital; zato pa čakajo pri nas še vedno nemale zasluge tistega, ki bi Shakespearja presadil v naše slovstvo ter nam vsaj najiminentnejša njegova dela podal v slovenskem prevodu.

Shakespeare velja že od nekdaj kot psiholog 'par excellence' in celo v strokovnih knjigah psiholoških se imenuje na prvem mestu med onimi pesniki, od katerih se človek uči čitati v duši drugih in svoji duši; nihče pa tudi ne umeje takó kakor Shakespeare opisovati nenormalnosti duševnega žitja, in ni še davno tega, kar smo v nekem nemškem beletrističnem listu čitali članek, ki razpravlja o Shakespearju kot psihiatru. Pisatelj, najbrže medicinec, se bavi v svojem spisu zlasti s tistimi junaki Shakespearjevih dram, ki so blazni ali se vsaj delajo blazne, torej z Ofelijo, Learom in Hamletom, ter je prišel po zanimivem razmotrovanju do zaključka, da je Shakespeare tako istinito pogodil razvitek duševne bolezni onih psihopatiških junakov in junakinj, da bistva te bolezni ne bi mogel nihče bolje doumeti niti dandanes, in če bi tudi nabiral izkušnje v kaki blaznici ter iskal pouka pri zdravniških specialistih. Potemtakem se nemškemu eseistu ne zdi presmela trditev, da je bil Shakespeare najmanj za dvestolet naprej pred tedanjo psihopatiško vedo, in iz tega sklepa, da je gotovo Shakespeare imel mnogo prilike, opazovati blazne ljudi ter razvoj duševnih bolezni.

Nočemo preiskovati in odločevati, so li vse psihološke finosti v Shakespearjevih dramah zgolj le plod vestnega, trudoljubivega opazovanja, ali pa so marveč neposreden, neprisiljen izvir tiste samoderodne intuitivnosti, ki je priložena last vseh pravih pesnikov in instinktivno, skoraj nezavedno, kakor kak fotografski aparat, portretuje solnčne in senčne strani svoje in svojih bližnjikov duše — eno je vsekakor resnično, da baš neizčrpna globina in realna istinitost njegovih tipov vzvišuje Shakespearja nad vsako literarno modo vključno romantiškim primesim, prenapetostim in neverjetnim pretiranostim, katerih se — prav po šegi njegovega časa — tudi v njegovih igrah, zlasti v veseloigrah, kar nič ne manjka . . .

»Trgovca beneški« je nastal okrog leta 1594., torej prav v začetku one dobe, v katero spadajo najznamenitejša dela Shakespearjeva, in ki obsega čas od l. 1594. do 1604. ali 1605.; spada torej, če vpoštevamo starost pesnikovo, v najlepšo dobo njegovega življenja, med 30. in 40. letom. In res prištevajo nekateri »Trgovca beneškega« k boljšim proizvodom Shakespearjeve muze. Vnanja tehnika te drame pa pač mora vzbuditi pomisleke; kajti zlasti v drugem aktu so prizori tako razkosani in se menjavajo tako pogosto, da je na današnjih odrih njih uprizoritev, v isti obliki, kakor jih je napisal pesnik, skoro nemogoča. Za Shakespearjevih časov seveda ta razkosanost ni delala nič preglavice; kajti scenerije niti menjavali niso, temveč napis, ki se

je pomolil na oder pred vsakim novim prizorom, je povedal gledalcu, kje se kako dejanje vrši.

Navzlic omenjeni tehniški nepravilnosti, ki jo prizadeva »Trgovec beneški«, je vendar med tistimi Shakespearjevimi dramami, ki se še najčešče igrajo, in ni še dolgo, ko smo čitali, da se je »Trgovec beneški« predstavjal v kraljevem gledališču v Berlinu v dvestopetdesetič.

Shakespeare je porabil za to svojo veseloigro tri različne bajke, oziroma pripovedke, in baš v tem, kako je spojil raznovrstno tvarino, posneto iz virov raznih časov, v enotno celoto, kako je snov tu in tam iz svojega popolnil, kako je vse gradivo predelal ter ulil iz njega prekrasen umotvor — prav v tem se je izkazal Shakespeare nedosežnega mojstra.

Sploh pa iz celega tega dela proseva neka čarobna milina, in baš v tem tiči privlačna moč te Shakespearjeve drame.

Seveda se tudi pri nas ni mogel »Trgovec beneški« uprizoriti natanko po izvirnem besedilu. Uprizorila se je drama po gospoda režiserja Inemanna priredbi, kateri nimamo v obče ničesar pripomniti; le nastop med Shylockom in Tubalom (I. priz. III. dej.) smo nemilo pogrešali, ne samo radi tega, ker je izmed najmikavnejših prizorov v drami, temveč še posebno zategadelj, ker se nam vidi baš ta prizor bistvenega pomena za motivacijo in nadaljnji razvitek celega dejanja. Iz predstave, kakršna se je nam podala, niti ni razvidno, ve li Shylock kaj o tem, ali ne, da so mu ugrabili hčer, in vendar mislimo da je brezmejna maščevalnost in živinska krvoločnost njegova razumevna le tedaj, ako on ve za ta najhujši udarec, ki mu ga je prizadela kristjanska roka, in ravno zategadelj je tako neizprosna . . .

Ulog, v katerih bi se mogli posamezni igralci posebno odlikovati, v tej drami ni. Naslovna uloga je dokaj neznatna, Antonijev značaj je celo nejasen, ker ni očiten povod njegove otožnosti, o kateri se govori v drami. Iz raznih opazk, tako zlasti iz Salanijevih besed: »Dobro, potem ste žalostni, ker niste veseli«, se bi dalo sklepati, da je Antonio po svoji naravi melanholški človek, in vse kaže, da je hotel Shakespeare v Antonijevi osebi nekoga izmed svojih prijateljev ovekovečiti.

Najvažnejša je vsekakor uloga Shylockova in pa Porzijina. Prvo je igral gospod Inemann s pravim razumom in brez vsega pretiravanja; njegova maska, kretanje in govorjenje njegovo — vse je bilo primerno in karakteristično. Gospodična Terševa (Porzija) je dobro pogodila svojo ulogo i tam, kjer ji je bilo nastopati dostojanstveno, i tam, kjer je bila prosta vseh konvencionalnih ozirov in se je kazala

zgolj kot ljubeča, a nekoliko hudomušna ženica. — Igralo se je sploh precej gladko, vendar mislimo, da bi bila morala priti vesela stran igre do nekoliko večje veljave. —

O priliki te predstave se je od raznih strani poudarjalo, da je Shakespearjeve veseloigre težko igrati. Zakaj baš veseloigre? Mi ne najdemo tehtnega vzroka, zakaj bi morali glede na igralce razločevati med veseloigrami in drugimi dramami Shakespearjevimi. Mi ugičljemo marveč tako-le: Imamo dvoje igralce: take, ki nimajo nič ali le malo samostalnosti, ki so, rekli bi, zgolj recitatorji — in pa take, katerim je prirojenega več ali manj umetniškega, samotvornega duha, ki so kolikor toliko tudi sposobni, da spravijo svojo individualnost do veljave ter se ne zadovoljujejo z golim reprodukovanjem priučenega besedila, ampak izkušajo pisateljev tekst uživotvoriti ter ga individualno tolmačiti; take uloge, ki jih igralec tako rekoč v novi iz sebe porodi, niso nič manj plod igralčevega genija, negoli pisateljevega; lastnina je seveda nerazdružna, toda ne vemo, kateremu obeh bi večja polovica pripadla, ako bi se morala in mogla lastnina po pravici razdeliti.

Prva vrsta igralcev — rokodelska — sodi v drame onih francoskih pisateljev, ki ukazujejo igralcu vsaki najmanjši gibljaj na odru. Za uprizarjanje Shakespearjevih dram, bodisi žaloiger, ali veseloiger, pa treba takisto kakor za današnjo moderno dramo — igralcev-umetnikov. Shakespear, ki je bil sam igralec, ni oklepал igralca nikdar v pretesne spono; on je zavzemal stališče, ki smo je ravno prej označili, da se morata pisatelj in igralec popolnjevati, in da bodi v igri prilika, da pokaže igralec svojo individualnost, po kateri se stoprav porodi iz pesnikovega gradiva celoten umotvor. O tem se prepričamo zlasti v Hamletu; Hamletove uloge ne spravi do veljave noben igralec, ki ne zna ustvarjati iz sebe, ki ni v resnici genijalen. Pa saj se nam Hamlet itak obeta za letos, in tedaj bodemo imeli dovolj prilike pri tem čudovitem delu velikega Shakespearja poudarjati te svoje nazore.

L I S T E K.

Prenos Kopitarjevih zemeljskih ostankov, ki so se hkrati z Vukovimi jako slovesno dvignili (10. m. m.) na Marksovem pokopališču na Dunaju z nagovorom dunajskega župana in ob navzočnosti mnogih, tudi vladnih dostojanstvenikov in zastopnikov vseh slovanskih rodov — in takisto pokop na ljubljanskem pokopališču (12. m. m.)¹ sta se izvršila v vsakem obziru zelo častno za nas ter nas navdala z upravičenim ponosom. Ni leposlovnega lista naloga, da bi ponavljal posamičnosti imenitne slavnosti, katere

so naši čitatelji že tako zvedeli iz sočasnih poročil, ki so jih prinesli vsi slovenski in tudi nemški časopisi dunajski; niti se ne bomo spominjali krasnih govorov, govorenih pri tej priliki na Dunaju in v Ljubljani, oziroma v Belem gradu — obširnejši članek o obeh slavljencih itak prinesemo v prihodnji številki — vendar se nam hoče že na tem mestu pokazati na nekatere vesele prikazni, ki so se pojavile pri omenjeni slovesnosti.

Le-ta je bila prvič lepa priča slovanske vzajemnosti, ki se vkljub vsem skeptikom in klevetnikom vsaj na prosvetnem poprišču lepše in lepše razvija, in ki je pri tem prigodu zlasti blagodejno razsvetlila idealno razmerje med srbskim in našim narodom. Z zadoščenjem treba posebno zabeležiti, kako so Srbi brezpogojno priznali Kopitarjeve zasluge za zbuditev in vzgojitev Vukovo in za preporod srbske književnosti; saj so bili v Ljubljano celo sporočili: »Mi prenesemo svojega Vuka v domovino; ako vi ne prenesete svojega Kopitarja v Ljubljano, ga vzamemo mi s seboj v Beli grad; zakaj Kopitar nam je ravno tako mil in drag, kakor Vuk.«

Z radostnim ponosom nas je pa tudi navdalo priznanje, ki je je poklonil vnanji — nemški — svet slavnim manom Kopitarjevim; z laskavim tem priznanjem se je ob enem, dasi indirektno, vendar dovolj jasno izrazilo priznanje nam samim — rojakom Kopitarjevim — in našim kulturnim težnjam; in prvič — kolikor je nam znano — se je pripoznala od te vnanje strani, v eni vrsti z Belim gradom, bela Ljubljana kot eno izmed jugoslovanskih kulturnih središč.

Spominščica o Kopitarju. C. kr. študijska knjižnica v Gorici hrani izvod znanega Stephanovega grškega slovarja, v katerega prvem zvezku je na prvi strani napisano z ličnimi pismeni to-le Kopitarju namenjeno posvetilo: »À Monsieur Kopitar hommage des éditeurs, Paris 28 Juin 1831

C. B. Hase.«

Pripomniti treba, da je bil Hase poleg obeh bratov Dindorfov eden izmed izdajateljev omenjenega slovarja. Knjižničar, g. dr. A. Baar, ki nas je na to posvetitev opozoril — za kar ga toplo zahvaljujemo — ni vedel povedati, kako je ona Kopitarju podarjena knjiga prišla v last goriške knjižnice.

Salonska knjižnica. Predno izpregovorimo nekaj splošnih opazk o tem novem Gabrščekovem podjetju, kakor smo obljubili zadnjič, treba, da še nekaj pripomnimo k ondašnji oceni Govekarjevih povesti. Izrečno bodi povedano, dasi je jasno to iz čelaga ondotnega razgovora, da nam je bilo tedaj pred očmi in na mislih z a d n j e Govekarjevo delo, da se zlasti na-nje nanaša ondotna sodba, ne pa na vse plodove Govekarjeve muze; kajti v tem slučaju bi se sodba sponesla celo drugače, posebno z ozirom na »Socialista« in pa na »Ljubezen in rodoljubje«. Aškerčeva ocena le-te povesti je našim čitateljem gotovo še v dobrem spominu. »Socialist« pa je po našem mnenju najboljše dosedanje delo Govekarjevo; z njim je dokazal, da zna ubrati tudi drugačne registre človeškega čustvovanja, nego zgolj ljubezenske in flirtovske. Kdor si hoče ustvariti o Govekarju-pisatelju popolno sliko, v njenem okviru nikakor ne sme izpustiti omenjenih dveh del.

K tej naknadni popolnitvi naše ondanje ocene nas je napolit pamflet, ki ga je o prvem zvezku »Salonske knjižnice« napisala neka »rodoljubkinja«. Ni malo nas ni volja količkaj polemizovati proti skrajnje neslanim,

z moralističnim maslom malce zabeljenim deklamacijam rodoljubkinjinim, katere čitajoč, se navzlic vsej brumni ogorčenosti in indignovanemu zgražanju ne moreš ubraniti vtiska, da jih je vdihnula in narekovala bleda zavist. Res težko bi bilo odločiti, ali je v tej oceni natrpene več abderitovskega filistrstva, ali pa zlogolke osvetljivosti; toliko je gotovo, da je »rodoljubkinja«^e napravila boljšo reklamo za »Salonsko knjižnico«, nego bi si jo bil mogel g. Gabršček kjer koli naročiti.

En odlomek iz rodoljubkinjinega anatemata pa moramo visoko pribiti; »rodoljubkinja«^e ondod vprašuje: »V kateri slovenski družbi bi se mogla ta knjiga javno čitati, da ne bi poslušalce napadla občna nezadovoljnost in zadrega? — Katera dama, bodi še tako dozorela, še tako osvedočena o človeški moralni popačenosti, še tako izučena o gnilobi, ki gloda ob živi kosti človeške družbe, se ne bo s studom in osramočena obračala od takega berila? — Kakšen nasledek naj šele ta knjiga pušča v mladostni duši, v duši mlade nepopačene deve — in nepopačena, Bogu hvala, je in bode vedno ogromna večina ženske mladine — katera vidi svet kakor skoz pajčolan in samo z nemirom, da ne rečem z grozo, sluti hudobijo in podlost, ki se v njem vrši, ko sama vendar z iskrenim hlepenjem zdihuje po idealu blagem, čistem; — in kaj v duši nadepolnega mladeniča, v čigar prsih plamte vzori, mladeniča, ki navdušen teži po dobrem, lepem in krepostnem? — Ali ni pravi v nebo vpjioči greh, zatreti vsa ona blagotvorna domnevanja, razčarati blaga srca, pobijati njih duha, delati jih vsled umazanega cinizma ene knjige nezadovoljne, nesrečne, da se naposled v malomarnosti i oni vržejo v pogubni vrtnec krivega življenja!« . . .

O grozno! Komu se ne ježe lasje, in koga ne izpreletava kurja polt pri razgrnitvi plastične slike sodomske in gomorske popačenosti? O, Govekar, Govekar, bolje bi ti bilo, da bi se ti bil mlinski kamen obesil na vrat itd.

Kdor je sam prebral Govekarjeve povesti ter potem čita licemersko zgražanje rodoljubkinjino, ta seveda takoj izprevidi ter z nami vred potrdi, da je vse tisto njeno deklamovanje goli humbug; obžalovati bi le bilo, če bi bil kdo, ki ni sam čital povesti, tako naiven, da bi verjel onim tiradom ter bi se po njih dal oplašiti, da ne bi kupil salonske knjižnice. Rodoljubkinja, ali je to rodoljubno početje? — Toda nadejamo se, kakor smo že zgoraj rekli, da rodoljubkinjini naporu porode nasprotni uspeh, nego so ga namerjali; vsekakor smo uverjeni, da se g. Gabršček prav nič ne bo dal motiti po zlogolkem klepetanju rodoljubkinjinem, temveč bo krepko ubiral pot, ki si jo je sam določno začrtal v »predgovoru«^e k »Salonski knjižnici«.

Sploh pa je rodoljubkinjino kritikastrstvo značilno za ves način kritikovanja, ki je pri nas navaden, menda že odkar se sploh pri nas kaj slovstvenega produkuje in kritikuje. Da, v upravičenje in zadoščenje rodoljubkinji naj odkrito povemo, da je po naših mislih to kritikastrstvo celo naravna posledica in veren odsev naših slovstvenih odnošajev, ki so tako bedni, kakor vse druge prosvetne razmere. Treba le pomisliti, da so se obračali vsi naši slovstveni poskusi, od brižinskih spomenikov počenši pa do Prešerna, izključno le do preprostih, zlasti kmetiških slojev našega naroda, ustrezajoč njih primitivnim dušnim potrebam. Do koga naj bi se bili slovstveniki tudi obračali? Mari do meščanstva — da ne govorimo o

plemstvu? Meščanstvo je takisto kakor plemstvo obrnilo plašč po — nemškem vetru, in celo „purgarji“ bele Ljubljanane so se šteli — izimši vrle Krakovce in Trnovčane, — od 15. stoletja pa do najnovejših časov za Nemce. V tej dolgi dobi je bil pač slovenski narod — slovenski kmet, in iz našega kmetištva se je izvršil ves naš preporod, iz njega sta se prepodirili meščanstvo in razumništvo. Da li se je ponemčil naš kmet, ondaj bi bili dandanes mi vsi — Nemci.

Kaj li je torej nuravnejše, nego da je služilo naše slovstvo od prvega početka pa do najnovejše dobe skoro brez izjeme verskim in praktičnim potrebam naših najnižjih stanov. V »protestantovski« in v dolgi in dolgočasni »katoliški dobi« ni imelo slovstvo družega namena, nego širiti, oziroma izpodrivati verske ideje. — Šele izza Prešerna so se jeli posamezni redki slovstveniki obračati tudi do višje izobraženih meščanskih krogov, ki so bili dotlej in so še deloma dandanes navajeni, zadoščati svojim duševnim potrebam iz nemških jaslí. In redkim pisateljem, ki so se porajali iz meščanskih krogov, je bilo pisateljstvo vedno le nekak šport, ne pa plod notranjega nepremagljivega nagona; bilo jim je nekako igračkkanje, češ, ali se ne bi dalo to, kar se tako lepo čita v nemščini in v klasičnih jeziki, povedati tudi „in vernaculo“ — v jeziku, ki so ga morali govoriti s svojimi posli in zaradi le-teh tudi s svojimi otroki — ali pa so se taki meščanski pisatelji iz gotovih namenov obračali do preprostega naroda ter se pri tem vedoma naivno vedli, hoteč se ponižati na preprosto njegovo stališče. Kmet pa si je seveda moral v veliko čast šteti, kadar se je gosposki meščan ponižal ter mu napisal ali zložil, pa si bodi v še tako okorni obliki, kako mrvico v domačem jeziku. In ti patrijarhalni odnošaji med nemškim „purgarstvom“ in slovensko „plebs“ niso morda že davno pretekli, nego so trajali celo v sedanji metropoli slovenski do najnovejših časov, in „Vodnikov spomenik“, izza katerega še ni preteklo 40 let (izšel je l. 1859.), in kateri je osnovan popolnoma po načelu, „miza — Tisch, riba — Fisch“, je verno in pristno njih zrcalo. —

Da so te klaverno-smešne literarne razmere vplivale tudi na kritiko, je celo naravno. Le-ta je bila po eni strani panegirska ter je bizantiniški hvalisala vsaki proizvod umetniškega in pesniškega diletantizma, ki so nam jih iz visokostne naklonjenosti privoščili ob slavnostnih prilikah nemški „špisarji“ kot »Gefälligkeitsslovenen«; po drugi strani pa je ista kritika vvedla jako strogo cenzuro, češ, saj je slovensko slovstvo namenjeno samo nižjemu nerazsodnemu narodu, kateremu treba liki nedoletnim otrokom neprestanega varuhovanja.

Tako se je naravski razvilo in utrdilo pri nas prepričanje, da se ne sme vse povedati ali napisati ali čitati slovenski, kar se sme nemški. Prav te razmere so predmet krasni satiri Stritarjevi „Triglavan s Posavja“.

Toda bridko bi se motil, kdor bi mislil, da smo se že do dobra otrešli teh otročjih nazorov; prav rodoljubkinjina famozna kritika je nov živ dokaz, da še vedno do grla v njih tičimo, in prav ta kritika nas je vnovič uverila, kako resnična je opomba prijatelja, ki nam je o priliki Govekarjeve gonje slavnega spomina pisal: »Da se čujejo glasovi, ki vele, da je pripovedovanje Govekarjevo škandalozno-pohujšljivo, temu je vzrok otročja doba našega narodnega življenja. Kdor bi to nemški čital, se ne bi kar nič

zgražal; ali ker je slovenski — tedaj postane vsaki Slovenec otroško-konsevativno-hinavski svetnik. — To ni individualni izliv poedinca, nego je posledica nezrelosti celega slovenskega narodnega življenja, in psihološko interesantno je, da mnogi — in če svetovno naobraženi Slovenci takoj nataknejo ozkoobzorne naočnike, bržko začitajo kaj slovenskega . . . »

Žal, da ta naša ozkosrčnost in borniranost v slovstvenih vprašanjih ni brez nemilih, silno škodljivih posledic, o katerih pa izpregovorimo prihodnjič.

»Iz luči in teme.« V Ljubljani. Tiskal in založil Rudolf Milic. 1897. Str. 102. Cena elegantno vezanemu izvodu 1 gold.

Pesmi zlagati ni baš težko — treba samo prakse — tako nam zatrjujejo, bodisi iz zlobnosti, bodi iz zavidljivosti, nekaterniki, ne samo blaziranci in nevedneži, ampak tudi omikani možje. Ne tajim, da me take zlovoljne ali malomarne opazke vsakokrat pogrejejo; toda naposled se vendar vselej potolažim, misleč svetopisemski: »Odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo.« Toda tudi v tem listu je povdarjal že Aškerc sam, da tistega »poeta nascitur« ni smatrati kar tako ad verbum, ampak da smo se že tudi v našem slovstvu — kakor v drugih literaturah — prepričali, da je takisto upravičen izrek: »poeta fit«. S tem izrekom se ujema tudi trditev Anastazija Grūna, češ, da umrje z zadnjim človekom zadnji pesnik. Ako je pa res, da je vsaki človek manj ali več rojen pesnik, ondaj res ni treba družega, nego malo verzifeške prakse, in gotov je pesnik v navadnem smislu besede! Kaj je torej resnica: »Poeta nascitur«, ali »Poeta fit?« Je pač tudi v tem slučaju istina kakor navadno sredi med obema skrajnostima. Da ima vsaki človek, ako se sploh more šteti za človeka, nekaj pesniške dovezetnosti, to je takisto res, kakor je res, da je prožnost in ljukničavost splošno svojstvo teles; toda kolika je razlika med skrajne raztezanim gumijem in krhkim steklom. Tolika in pa še večja je razlika med pesnikom po božji milosti in pa surovežem in blazirancem, v katerem pomankljiva ali pa kriva vzgoja ni dala vzrasti prirojeni pesniški iskri, ali pa jo je udušila. Po drugi strani se seveda tudi »izvoljeni« pesnik ne sme zanašati na svoje prirojene predpravice — na svoj »nascitur;« treba, da se bolj in bolj uglaablja v svoje notranje življenje in si bolj in bolj širi duševno obzorje.

Nič manj stroge zahteve pa se stavijo do pesnika — do vsakega, pa imej še toliko prirojene darovitosti — glede oblike. Ne le, da bodi pesnik na višini svojedobne tehnike, nego tudi v tem formalnem pogledu ne sme mirovati, nego se vedno izpopolnjevat — ter po svojih močeh pripomoči do vedno večje dovršenosti pesniškega jezika . . .

Take in enake misli so nas obhajale, ko smo pred kratkim dobili v roke zbirko Ganglovih pesni: »Iz luči in teme«, in pri njih čitanju smo razmišljali, koliko ustrezajo njegove poezije zgoraj navedenim pogojem pravega pesnika. — Vsakemu, ki se briga za razvoj našega pesništva, je E. Gangla ime znano; saj je delaven, plodovit in marljiv kakor bučela.

Navzlic njegovi mladosti veje iz njegovih pesni — to treba priznati — nekaka samostojnost, in čuvstvovanje njegovo je z malimi izjemami resnično. Pesnikovega srčnega miru sicer ne potresa mogočen vihar, nego giblje in ziblje ga rahel, nežen vetrič, kateri provzročuje lahne valčke na

sicer gladki površini njegove mehke duše. Pesnik pa se tudi sam zaveda zvzišenega svojega poziva; on mora peti, ker tako:

»Višja ukazuje moč«. —

Od večine naših pesnikov se razlikuje Gangl s tem, da je ves navdušen za lepo narodo, za krasne planine, kjer bi večno rad živel, in kjer mu:

»Prenovljeno, pomlajeno
Teklo bi število dni«.

Posebno lepe so v tem gēnru pesni: »Te gore!« »V planinski koči«. »Pesen o roži«. —

Jako napredoval je Gangl v tem oziru, da mu fantazija ne plove več v onih nejasnih nadzemskih višinah, kjer se izgubi v meglenosti ter izgine pogledom navadnih zemljanov; navadil se je trdno upirati svoj pogled v istinito življenje, kjer se mu kažejo:

»Sence črne, jasne luči,
Hotenje, kóprnenje«.

Pesmi kakor so: »Pred sliko«, »Okna«, »Slikar«, »Pesnik«, bi delale čast tudi najboljšim našim pesnikom; vidi se, da se je Gangl z lepim uspehom ugloobil v življenja bedo, strasti in bolesi. In pesem: »V drevo-redu«! To je pristna slika naše prave in jare gospode, po drevoredu se šetajoče, glasove godbe poslušajoče in pri tem pridno med seboj se opravljajoče:

. . . »Šepetanje
Med akorde se oglašá vmes
Ljubkovanje, ostro opravljanje.«

Jako nežna je: »Šivilja«, ljubko šaljivi pa sta pesmi: »Pred gostilno« in »Pri vinu!«

Na ton narodnih pesmi nas spominja: »Rasti, rožica!« — Narodna pesem! Čudno, da se tako malo brigamo za njo! In vendar se glasovi veljavnih kritikov strinjajo v tem, da so celo nekatere najboljše Goethejeve pesmi potekle iz narodne poezije. In mi tako zanemarjamo to krasno duhtečo cvetko in gledamo, kako vene. Gojimo jo vendar z večjo ljubeznijo; naši liriki to gotovo ne bi bilo na škodo. —

Ponosno-mogočno srce kipi Ganglu za naš slovenski rod, kateremu poje:

»Tvoje plemstvo je ponos in čast,
Srčnost in odločnost tvoja last,
Grb tvoj je značaj in moštvo zdravo,
Sam priboril si ime in slavo«. —

Tudi v knjigi življenske filozofije je pridno prebiral, in »Časovnik« daje mladeničem navodilo za življenje, češ:

. . . »Srce varuj,
Strasti ne tebi, ti jim gospoduj!« —

Kar se tiče oblike, ji nimamo kaj očitati, lahko rečemo, da je Gangl v tem oziru zadostil vsem zahtevam, katere moremo staviti do vsakega pesnika, vzpričo dosedanje že tako uglajene tehnike naše. Omenimo le toliko, da je na to stran izdatno napredoval od lanskega leta, ko je izdal svoje »Pisanice«.

Zgoraj razpravljanemu vprašanju glede duševnega obzorja in glede oblike torej lahko na podlagi sedanje zbirke ugodno odgovarjamo, in na tem obojnem napredku iz srca čestitamo dičnemu pesniku.

T. Doksov.

Mittheilungen des Musealvereines für Krain. V zadnji številki »Zvonovi« smo imeli priliko, vnovič opozoriti na mnogobrojne zgodovinske članke, ki so natisnjeni v nemškem zborniku »Mittheilungen des Musealvereines für Krain«, češ, da niso nič drugega nego zgolj izpiski in ponatiski iz starejših letnikov Laibacheričinih, ne da bi bili kot taki označeni; omenili pa smo pohvalno, da v letošnjem 5. zvezku imenovanega zbornika podaje dr. O. Gratzy pod zaglavjem »Die Höhlen und Grotten in Krain. — Eine vollständige Aufzählung derselben sowie Angabe der über diese bestehenden Literatur«. Danes pa moramo žal, to hvalo oporeči, že z ozirom na glavno krivico, ki je izražena takoj v zaglavju tega sestavka, in na katero nas je opozoril strokovnjak. Pisatelj tistega članka namreč nikakor ni dr. O. Gratzy, nego letos umrli vladni svetovalec Fr. Kraus. Od njega je urednik nemških »Mittheilungen« prejel rokopis z naročilom, da ga prijavi. To urednik sam pripoveduje v svojem predgovoru, a na kratko omenivši zasluge znamenitega preiskovalca našega Krasa, meni, da smo mu dolžni pietete mi — on nam pa se je odzval tej dolžnosti na ta način, da je v prejetem rokopisu — prečrtal ime pisateljevo in na njega mesto postavil — svoje! Pa to mu ni bilo še dovolj, prisvaja si avtorstvo kar naravnost z oholimi besedami: »Dass der Verfasser die Kraus'schen Angaben durch eigene Forschungen noch erweitert hat, dürfte dem Kataloge nicht zum Schaden gereichen«. Le »die Kraus'sche Namensschreibung der Grotten und Höhlen wurde aus Pietät beibehalten« itd. — Mi menimo, da bi bil urednik pošteno ravnal, ako bi bil ime pravega avtorja pustil, in ako je res na katerem mestu spis sam razširil, je zahtevala »pieteta«, da bi bil vsaki svoj pristavek označil z vidnim znamenjem (n. pr. z zvezdico) ter ga tako ločil od Krausovega dela!

Država, dežela in Kranjska hranilnica pomagajo z velikodušnimi podporami, da bi Muzejsko društvo izvrševalo svojo znanstveno nalogo ter priobčevalo domoznanske preiskave v slovenskem in v nemškem jeziku — v nemškem zlasti tedaj, ako so namenjene širšemu krogu učenjakov, katere hočemo obvestiti o zgodovinskih in prirodnih posebnostih kranjske dežele. Naše skromno, pa trdno prepričanje je, da način, po katerem sedanje uredništvo nemškega zbornika izvršuje svojo nalogo, ne doseže drugega, nego da vzame društvu dobro ime ne le v domači deželi, nego tudi pri onih, ki »als Gelehrte aller Länder« iščejo v Mittheilungen »das richtige Organ«, da dobe gradivo in znanje o Kranjski. Ali bo Muzejsko društvo še nadalje pustilo svoj nemški zbornik zlorabiti na tak način? —

Še drug enako vreden nemški pisan znanstven (?) list izhaja v Ljubljani v neprisiljenih (!) obrokih; tudi o njem smo zvedeli laskavo sodbo nemškega strokovnjaka, ki je profesor na dunajski visoki šoli. Po le-tega mnenju bi se moral oni list policijski prepovedati; kajti večina v njem priobčenega gradiva je — izposojena. —

Proti takemu literarnemu sušmarstvu, ščeperečemu se v naši sredini, četudi v nemškem jeziku, treba, da odločno protestujemo, ne samo v imenu

solidne vede in znanosti, ampak tudi iz rodoljubnih nagibov, ker vnanji, poimence nemški svet, po onih šnšmarskih proizvodih presoja tudi naše, t. j. slovensko prosvetno stremljenje, češ, če so že nemški proizvodi na Kranjskem tako puhli, kakšna morajo šele biti dela slovenskih sodežežanov, ki so seveda mimo nemških »minderwertig«.

Novih knjižnih pošiljatev se nam je nabralo prav v zadnjih dneh toliko, da jih nismo mogli niti površno pregledati, n. pr. publikacije družbe sv. Mohorja, »Slovenska knjižnica«, ki je prinesla P. Pajkove roman »Slučaji usode« s podobo pisateljčino, »Prva nemška vadnica« ravnatelja H. Schreinerja in dr. J. Bezjaka, Štriftofov »Deutsches Lesebuch für die I. u. II. Classe slovenisch-utraquistischer Mittelschulen und verwandter Lehranstalten«. Tudi z nekaterimi drugimi nam doposlanimi knjigami smo še zaostali, a prosimo in nadejamo se, da nam gg. pisatelji in čitatelji to zamudnost oprostite; polagoma pride vse na vrsto.

Boginja Živa in Bogomila nje svečenica. Prešeren je, pojasnjujoč enajsti verz vvoda h »Krstu pri Savici«, napravil v dostavku opombo: »Živa, boginja ljubezni, slovenska Venera«. — Mislim, da se ne motim, ako trdim, da se je s to malikinjo s slovanskega Olimpa naš pesnik seznanil pri Valvasorju.

V prvem poglavju sedme knjige str. 379. pripoveduje Valvasor, da je bila Živa boginja Polabcev: »Polabci so jo posebno častili, zlasti Raceburžani. Ta malikinja je držala obe roki na hrbtu in v eni roki vinski grozd in zelen trsni list, v drugi pa zlato jabolko ali pomarančo; lasje, nazaj počesani, so ji viseli zadaj po hrbtu doli do kolen. To je bila baje pri Polabcih Venera ali boginja ljubezni, Molili so jo pa na tako zvani stolniški gori (Domberg) v Raceburgu, na kateri je pozneje Henrik Lev sezidal stolno cerkev, ki še dandanes stoji; prej pa je bila tista gora porastena z gozdičem, ki je bil tej boginji posvečen, in v katerem je stala njena podoba«. — Isto ponavlja Valvasor na 381. strani rekoč: »Živa, kateri so viseli lasje do meč. Imela pa je obe roki na hrbtu, in v eni vinski grozd z zlatim peresom, v drugi pa zlato jabolko«. Za pričo je naveden pri Valvasorju in za poroka temu poročilu Dr. Johannes Micraelius in njegova »Pomeranska kronika«. — Enako poroča, sklicujoč se na saško kroniko, tudi Konrad Schwenk v svoji knjigi »Mythologie der Slawen«, da je baje bil log boginje Žive na holmu, kjer je dal pozneje Henrik, saksonski vojvoda iz rodovine Velfske (1139—1181), s priimkom Lev, leta 1172. sezidati v romanskem slogu lepo stolnico ali katedralo. Ta holm so baje pozneje imenovali palmovnik ali palmovo goro (Palmberg). Vzrok tega poimenovanja ni povedan. — Kot boginja ljubezni je bila Živa tudi boginja rodovitnosti. Prav pomembno so jo torej upodabljali, da nastopa v mladi lepoti in bujni životvornosti spomladi, držec za hrbtom jesenske darove; za cvetjem pomladnim pridejo darovi plodovite jeseni.

Bajeslovno to lice polabskih Slovanov, ki je Prešeren zasledil pri Valvasorju, je prenesel so potrebi svoje basni tudi k poganskim našim prednikom, k Slovincem gorenjskih pokrajin. Ali je to ravnanje v vsakem oziru upravičeno ali ne, tega vprašanja se ne mislimo dotikati. Tudi tega ne moremo razsojati, ali sploh smemo govoriti o boginji Živi ali Sivi, ali nam je staviti na nje mesto le Dēvo ali Dēvano. Temeljitejšega pojasnila o tem bi

nam bilo iskati v I. J. Hanušovi razpravi »o bohinč Živč«. (Primeri: »Krek, Einleitung in die slav. Literaturgeschichte 403«). Toliko pa lahko rečemo, da sestavu in ustroju Prešernove epične pesmi to bajeslovno lice iz slovanskega panteona ugaja izbornu. Priznati moramo, da je pesnik boginjo Živo prav primerno vpletel v svoj »Krst pri Savici«, in to tudi v tem slučaju, ko bi utegnila biti ta boginja samo slutvo-afrodita naših prednikov, samo poznejša iznajdba basnoslovcev, a ne proizvod bajeslovno ustvarjajoče narodove domišljije iz prastarih dob. — Ker ja pa Prešeren, kakor je videti, nekaj potez za svojo boginjo Živo posnel po grški Afroditi, oziroma po rimski Veneri, ne bo neumestno, če se ozremo nekoliko tudi na to bajeslovno bitje iz staroklasične dobe.

Afrodita je boginja ljubezni, s katero o pomladnem razvoju ljubijo nebesa mater zemljo, ne tešče in neplodne, ampak bujnorodne ljubezni, ki s svojo oživlajočo močjo v mladem letu kot životvorna iskra prošinja vse čiherno stvarstvo. Afrodita je posebljena životvornost v naravi, vzbujalka vsega čihernega življenja, ki iz vlage osnavlja vsakovrstno rast in vse klice oplemenja in oživlja. Tam na Kipru, od razpenjenega morja oplakovanem otoku — tako pripoveduje grška bajka — je na suho stopila dična boginja, rojena iz morske pene. Trata je buhtela pod njenimi stopinjami in bujno poganjala, ko se je mlada boginja z lahnimi stopaji gibala po livadi, in Eros jo je spremljal in sladki Himeros. — Njena čud med smrtniki in neumrljivi bogovi je vedno le devsko milovanje in smehljanje, sladka ljubezen in razkoš in milotna nežnost. Slaja in milota njenega smehljanja se ljubko izraža v pridevku *φιλομυειδής* 'Αφροδίτη.

Nežen dih cefirov jo je prinesel v mehkih penah velešumečega vodovja na obalo kipersko. Hore so jo sprejele, jo oblekle v rajsko oblačilo, jo bujno okrasile in jo peljale v zbor nesmrtnih bogov, ki so jo vsi, zadržani od njene lepote, vzradošeni pozdravljali — vsi so si jo zaželeli za ženo. Tako nam jo opisuje Homer v svojem himnu »Afroditi«.

Zlata Afrodita in sladkonasmehljiva, leponakitna in vekotrepalna, to so nje navadni pridevki; ona ima zapeljivo ljubeznivostno opasico, v kateri tiči ves čar in vsa dražest, vsa pohot in prikupljiva zapeljivost, ki celo modra srca preomami in iznemodri. Drugi pridevki poudarjajo bleščečo lepoto nje oči, zapeljivost pogleda, beloto tilnika in nedrija, ljubkost njenih ust, podobnih brstnemu rožnemu popku. Lepa žena se skratka primerja vselej z Afrodito.

Posvečena ji je cvetna pomlad, nje pisano cvetje in nežno rastlinje, zlasti mirte in rože, pa tudi kar sploh raste po vrtilih in podmoklih tratih. In tako je kot boginja životvorne vlage zlasti znana 'Αφροδίτη ἐν κήποις, ἐν κλάμασι, ἐν ἔλαι t. j. Afrodita v vrtilih, v trstju, v mužah. Častili so jo kot 'Αφρ. ἀνθεῖς, kot boginjo klitja in cvetja v okrasu bujnih cvetov in svežih vencov. Razen mirte in rože ji je bilo iz rastlinstva zlasti posvečeno jabolko, izmed živalstva pa oven, kozel, zajec, golob, vrabec in sploh živali zaljubljene in radoplodne čudi.

IZ vlage morske torej, kakor pravi bajka, se je rodila Afrodita, a njeno češčenje je ostalo tudi večjidel v vedni zvezi z morjem. V pristaniščih in ob morskih naselbinah je imela svoja svetišča kot varuhinja in pokroviteljica pomorske vožnje (Αφρ. ποντία λυμεία πελαγία i. t. d.). In

če pomislimo, da se nahaja Živino častišče Raceburg v obmorski pokrajini, da stoji i v Prešernovem »Krstu« Živino svetišče na otoku Blejskega jezera sredi vodovja, tedaj sodim, da jo je prav primerno primerjati z grško Afrodito pomorkinjo. Ta Afrodita pomorkinja — Κόρη: θηλασσία jo zove Muzajos v svojem τὴν ζυθὸν Ἡρώ ζυθὸν Ἀφροδίτην naslovljenem spevu (v. 319.) — je imela med drugimi znamenito svetišče v Sestu, primorskem mestu v Trakiji na evropski strani ob Helespontu, a ne v Abidu na maloazijski strani, kakor bi se moralo posneti iz Prešernovih besed:

Hči Bogomila lepa ko devica
Sloveča Hero je bila v Abídi.

Tudi v »Ljubljanskem Zvonu« se opetovano nahaja ta zamemba v spisih in odstavkih o Carigradu, n. pr. III. 751.: »tukaj v Dardanelih je plaval nekdanj Leander iz Evrope v Azijo, obiskat svojo ljubico Hero.« in XVI. 46.: »Povod temu romanu o Heri in Leandru je dal morski svetilnik, ki je stal blizu starega Abida. Tam je bilo gotovo tudi imenitno svetišče Artemide, in Hera je bila njena duhovnica.« Ne! Hero je bila duhovnica boginje Afrodite, a ne v Abídu, ampak v Sestu. Tako nam izpričuje Muzajos v zgoraj citirani epični pesmi. Tako nam izpričuje Ovid v 17. pismu heroid, kjer Leander, pišoč svoji ljubici, začinja pismo tako-le:

»Dekle iz Sesta, pozdrav Ti pošilja Abidski mladenič.« In s tem se ujema tudi Schiller, ki poje v 3. kitici svoje balade »Hero und Leander« (prevedeno) tako-le:

Tam ob skalnem stolpu Sesta
Polje Dardanelska cesta
V grozen šum morjá vodé;
Deva tam na stolpnem zidu
Se ozira prot Abídu,
Kjer ji biva ljubej njé.
Do nasprotnega obmorja
Ni mostu, ah, ni brvi,
Ni prevoznega plovila —
To ljubezni ne udriži!

Torej Hero je bila v Sestu v Trakiji na evropskem bregu Helespanske ožine (Thessa puella, Ov. Her. XVIII. 100.), a njen ljubimec Leander v Abidu na azijskem obrežju Dardanelske tesnine. Hero je bila svečenica Afrodite pomorkinje (θηλασσία), ki je imela v Sestu svoje svetišče, a v slaboglasnem Abídu je uživala Ἄρο. πόρνη (blodnica) posebno češčenje. —

S to slopečo lepotico iz Sesta, z Afroditino svečenico Hero primerja Prešeren Bogomilo, duhovnico Živino. Ne popisuje nam na drobno njenih dražesti in krasov in čarobnih milin, ne analizira nam njene lepote, nego po vzgledu drugih pesnikov nam označi Bogomilino lepoto s tem, da jo primerja z drugo čarobno krasoto. Tako tudi Homer (H. XIX. 282.) primerja lepo Brizeido z zlato Afrodito in (Od. XVII. 36.) velerazumno Penelopejo z Artemido in z zlato Afrodito. In Schiller v svoji baladi (2. 4.) pravi:

»Hero brstna kakor Heba«.

Ovid v omenjenem 17. pismu heroid primerja lepo svečenco Hero z Diano in Venero, češ, da, izimši milotni obličji teh dveh boginj, ga ni najti lepšega obraza mimo dražestnega obličja krasne svečence Here. Kolikor zaostajajo druge svetle zvezde za srebrno lučjo Luminih (Dianinih) žarkov, meni Leander, za toliko nadkriljuje krasota njegove Here vse druge krasote. — Prispodabljanje z znamenitimi vzori je mogočnejše nego podrobno opisovanje!

Toda naš Prešeren je razumel še vse lepše nego s primerjanjem s slovečo Hero povzdigniti lepoto in miloto svoje Bogomile:

»Nedolžnost vnema ji oči in lica,
Lepôte svoje sama le ne vidi

Ovenčal jo je z najsijajnejšo obstretjo prave ženskosti, s skromno naivnostjo. — L. P.

»Dalibor« v dunajski dvorni operi. Veliko, sijajno zmago si je stekel slovanski genij dne 4. oktobra v naši prestolnici; uspeh opere »Dalibor« je bil izreden; glasba in uprizoritev sta zmagovito izpodbili vse nasprotniške namere. Politični položaj, strastni parlamentarni boj — vse to bi imelo biti povod demonstraciji proti proizvodu češke muze in s to demonstracijo naj bi se tudi preprečilo imenovanje nadarjenega dirigenta — po rodu žida — za direktorja dvorne opere. Zato se je očito hujskalo dan na dan v protisemitskih listih proti poslovanjenju dunajske opere, dasi v tem zavodu že od nekdanj prevladujejo italijanski in francoski umotvori, ne da bi se bil kdo nad tem spotikal — samo Slovana ne! Res smo se bali, da se posreči našim neprijateljem mrzka nakana, saj še nismo bili pozabili, da so l. 1883. s škandali preprečili ponovitev Dvořakove opere »Selma sedlak« ter s tem za več nego za deset let onemogočili uprizoritev vsake slovanske skladbe. Na Nemškem sta uspevala Glinka in Čajkovski, na Dunaju pa si do razstave l. 1892. ne bi bil nihče upal uprizoriti niti kakega dela Avstrijca Smetane, samo zategadelj, ker je bil Čeh. V tem letu pa se je predrl led; Smetanova dela so zmagovito nastopila po vseh nemških odrih, in opere »Prodana nevesta«, Poljub« in »Dalibor« so se udomačile v vseh nemških repertoarjih.

»Dalibora« je torej podala letos tudi dunajska opera, in z njim si je kakor že preje s »Prodano nevesto« vrlo popolnila svoj repertoar. Obe operi se najskrbljiveje proizvajata ter v vsakem oziru dovršeno uprizarjata. Smetana je zložil »Dalibora« l. 1868. To je važno za oceno dela; kajti tačas Wagnerjeva preosnova nemške opere še ni bila završena, in Wagner se je moral še vedno hudo boriti za svoje nove ideje, a Smetana je že tedaj spoznal in sprejel njegova načela kot prava, ne da bi bil pri tem postal posnemalec ter le količkaj svoje izvirnosti izgubil. »Dalibor« je nalik Wagnerjevim muzikalnim dramam daleko prehitel svoj čas, zato sovrstniki niso prav poznali niti Wagnerja niti Smetane, niti niso vedeli ceniti njiju del, katera si šele sedaj pridobivajo največje priznanje. Takisto so se Čehi sicer navduševali za »Prodano nevesto« — ki je sicer res posebne vrste biser med operami — toda napram »Daliboru« so bili malomarni ter so šele pozneje poravnali svojo krivdo. —

O glasbi »Daliborovi« naj navedem le tale izrek iz ocene strokovnjaškega lista: »Oest. Musik- und Theater-Zeitung«: »Glasba te opere nam razodeva polno moč Smetanovega silnega bogatstva melodij, sijajne njegove instrumentacije in preoriginalnih njegovih ritmov; — še bolj pa, nego vsi ti faktorji, pride v poštev karakteristika glavnih oseb, ki je proizvedena z največjo umetniško dovršenostjo, zlasti karakteristiškega naslovnega junaka. — Marsikaj kaže še obrise stare opere, a pretežno največji del tega veličastnega dela priča, da je mojster že trdno stal na stališču moderne muzikalne drame«. —

Dunajsko občinstvo, ki je dokazalo svojo objektivnost in dozorelost ter osramotilo vse hujskače z navdušenim sprejemom tega dela, bo gotovo tudi nadalje nepristransko sodilo slovansko godbo samo z umetniškega stališča; gotovo Čajkovskemu, čigar »Evgen Onegin« se uprizori (namesto prvotno nameravane »Jotante«), ne bo nasprotovalo samo zato, ker je slovanski skladatelj. In tako upamo, da doživimo v kratkem še marsikako zmago mogočnih, a doslej preziranih in zabranjenih slovanskih skladateljev tudi v dunajski operi, ki ima nalogo prikazovati vse, kar je najboljšega na opernem polju. ***

»Matica hrvatska« je razposlala poročilo o glavni skupščini, katera se je vršila dne 20. junija t. l. v Zagrebu pod predsedstvom vseučiliškega profesorja Tadeja Smičiklase. — Letno poročilo je prečital Matičin tajnik, g. Ivan Kostrenčić. Opisal je delovanje Matičino, zahvalno omenil daril, med njimi dar deželne vlade (2000 gld.) in dar prve hrvaške hranilnice, ki je o priliki svoje petdesetletnice poklonila Matici 2000 gld. Za leto 1897. se pripravljajo te-le knjige: Hoičeve »Slike iz općeg zemljepisja«, v katerih bodo opisane Rusija, Bolgarska, Srbija in Črna gora. Prof. Klaić je priredil delo o »bribirskih knezih iz plemena Šubićev«. Prof. Robert Pinter je spisal za »Slike iz svetske književne zgodovine« »Razvitek njemačke književnosti u XVIII. in XIX. vijeku«. V »Slavenskoj biblioteci« izidejo v Divkovičevem prevodu »Lovčeve bilješke« Turgenjevljeve. — V »Zabavni biblioteci« izda Matica letos Šenoini povesti »Prosjak Luka« in »Branko«, dramo »Kraljević Radovan«, katero je spisala Ida Fürstova, in povest iz hercegovskega življenja »Bez svrhe«, katero sta spisala Osman-Azis, in po eno povest stalnih sotrudnikov Matičinih, Novaka in Leskovarja. — Med prevodi iz klasičnih književnosti izide letos Kolomana Raća prevod Cezarjevih komentarjev o galski in domači vojni, potem pa simpozij, katera sta spisala Platon in Ksenofont. Končno izda Matica letos drugi zvezek narodnih junaških pesmi in sicer o kraljeviću Marku. — Članov je imela Matica hrvaška: 1598 utemeljiteljev (ki plačajo po 50 gld., ali, ako so juristovske osebe plačajo 100 gld. na enkrat ali v petih obrokih) in 9927 prinosnikov (po 3 gld. na leto), skupno torej 11.525 članov, prihodkov pa 38.475 gld. 81 kr. — Ves glavniški imetek Matice znaša 88.334 gld. Poleg tega ima Matica veliko hišo v Zagrebu, ki je tudi toliko vredna. — Vsi prejšnji odborniki so bili zopet izvoljeni razen g. prof. dr. M. Kišpatića, ki ni hotel več sprejeti odborništva, katero je opravljal 21 let, za kar mu je bila izrečena zahvala.

